

Josep OLESTI i VILA.

LA INTERPRETACIO KANTIANA DE LEIBNIZ.

(vol. 1)

Tesi doctoral dirigida pel Dr. Jaume Casals i Pons.

A handwritten signature in cursive script, reading "Jaume Casals i Pons".

Departament de Filosofia.
Facultat de Lletres.
Universitat Autònoma de Barcelona.
Any 1991.

4.4. LA MONADOLOGIA PHYSICA.

L'any 1756, Kant sosté la tercera de les dissertacions llatines que la normativa acadèmica universitària exigia¹, sota el títol: *Metaphysicae cum geometria junctae usus in philosophia naturali, cujus specimen I continet monadologiam physicam*. La concepció de l'espai que hi desenvolupa és la mateixa que, de forma més o menys explícita, havia sostingut en els seus primers opuscles, però aquí ocupa un lloc molt més central (bé que, cal reconèixer-ho, hom n'esperaria encara un tractament més extens), atès que és allò que permet a Kant de resoldre la qüestió que el títol planteja: la conciliació de metafísica i geometria; o, el que és el mateix: la solució del problema del continu, que veu enfrontar-se la divisibilitat infinita de l'extensió i l'exigència racional de resoldre el compost en elements simples². A diferència de la

¹ Les altres dues foren el *De igne* i la *Nova dilucidatio*, ambdues de 1755. Privatdozent des d'aleshores, Kant no esdevindrà professor ordinari fins a 1770. Vegeu, quant a això, Fischer, *op. cit.*, pp. 61-74.

² I. Polonoff (*Force, cosmos, monads and other themes of Kant's early thought*, Kantstudien Erg.-H., 107, Bonn, Bouvier, 1973, p. 123) ha assenyalat la notable correlació temàtica entre les qüestions posades a premi per les diverses acadèmies de ciències i els tòpics escollits per Kant per als seus assaigs en l'època pre-crítica:

- 1739: Acad. Paris: tema: el foc.- Kant: *De igne*, 1755.

- 1747: Ac. Berlín: monadologia.- Kant: *MPh*, 1756.

- 1749: Ac. Berlín: llibertat/determinisme.- Kant: *Nova Dilucidatio*, 1755.

- 1749: Ac. Berlín: edats de la terra.- Kant: *Ob die Erde veralte*, 1754.

- 1754: Ac. Berlín: retards de la rotació de l'eix terrestre.- Kant: *Ob die Erde in ihrer Umdrehung um die*

solució que el problema rebrà en la *KrV* (2ª antinòmia), que rebutjarà tesi i antítesi, aquí Kant pretén de fer compatibles, alhora, la divisibilitat infinita de l'espai amb l'existència del simple³.

Les *Praenotanda* plantegen amb acultat les dificultats: la fecunditat de la ciència de la natura, allò que pròpiament l'eleva a l'estadi de científicitat, és el "sufragi de l'experiència" interpretada per mitjà de la geometria; hom diria: verificació empírica i tractament matemàtic; rebuig de les qualitats ocultes i llenguatge matemàtic per a llegir el llibre de la natura. El programa de la nova ciència galileana és tot aquí. Però amb això, continua Kant, no n'hi ha prou; si hom vol conèixer les causes dels fenòmens i no pas restar merament en la superfície de les coses, cal introduir la perspectiva de la metafísica⁴.

Achse (...) einige Veränderung (...) erlitten habe, 1754.

- 1755: Ac. Berlín: l'optimisme de Pope.- Kant: *Über den Optimismus*, 1759.

- 1755: Ac. Leyden: proves *a posteriori* de l'existència de Déu / 1759: Ac. Leyden: proves *a priori* de l'existència de Déu.- Kant: *Der einzig mögliche Beweisgrund*, 1763.

- 1763: Ac. Berlín: evidència de la metafísica i de la matemàtica.- Kant: *Untersuchung über die Deutlichkeit*, 1763.

³ Per dir-ho amb Heimsoeth (*Atom, Seele, Monade*, ed. cit., p. 236): no pas una *weder-noch-Lösung* (solució del "ni una cosa ni l'altra"), sinó defensa d'una *connubio* (*sowohl-als auch*: "tant una cosa com l'altra").

⁴ Ben bé com Leibniz; vegeu, p. ex., *Specimen dynamicum* i *DM*, §§ 17-22: complementació mútua de dinàmica i metafísica.- la primera apunta cap a la segona, la qual, al seu torn, permet de situar aquella.

Ara bé, aquest programa esbossat per Kant sembla irrealitzable en una qüestió concreta, al voltant de la qual s'oposen afirmacions irreductibles: es tracta de la tesi segons la qual els cossos consten de parts; hom es pot demanar de quina mena de parts es tracta (extenses? inextenses?), quin és el seu nombre (finit? infinit?), quina és la natura de la seva unió, de quina manera omplen l'espai (mera co-presència? joc recíproc de forces?), etc. En efecte, a aquesta mena de qüestions, geometria i metafísica responen de la manera més oposada:

"De quina manera en aquest assumpte es pot conciliar la metafísica amb la geometria, quan sembla més fàcil poder unir girs amb cavalls que no pas la filosofia transcendental amb la geometria? Perquè mentre aquella nega frontalment que l'espai sigui divisible a l'infinit, aquesta ho afirma amb la mateixa certesa com acostuma a fer amb la resta. Aquesta sosté que l'espai buit és necessari per als moviments lliures; aquella ho rebutja. Aquesta mostra que l'atracció o gravetat universal amb prou feines és explicable per causes mecàniques, sinó que procedeix de forces inherents als cossos, que actuen en repòs i a distància; aquella ho remet als jocs vans de la imaginació." ⁵

Tres són, doncs, les tesis que poden oposar geometria amb metafísica:

- divisibilitat infinita/finita de l'espai.
- afirmació/negació del buit.
- afirmació/negació de la *vis attractrix*.

Hom ha volgut identificar les tesis de la "geometria" amb les sostingudes per Newton, i les de la

⁵ W II, 518.

"metafísica" amb les doctrines leibnizianes⁶. Però Leibniz no nega pas la divisibilitat infinita de l'espai i l'extensió⁷, mentre que Newton prefereix no aventurar hipòtesis relatives a la natura de l'atracció, el fenomen de la qual es limita a constatar⁸.

La referència kantiana a la metafísica com a "filosofia transcendental" pot fer pensar en els wolffians⁹; però tampoc Wolff no nega pas la divisibilitat infinita de l'extensió¹⁰, a diferència de, per exemple, un Hume en el camp empirista¹¹. I un Euler reconeix que és més fàcil d'entendre el fenomen de l'atracció per mitjà d'impulsos mecànics d'un fluid subtil (èter) que envolti els cossos més que no pas

⁶ Així, E. Adickes, *Kant als Naturforscher*, 2vv., Gruyter, Berlin, 1924-25, vol. 1, p. 147 (citada per Arana, *op. cit.*, p. 97).

⁷ Cf. p. ex G II, 268, 278, etc; i el nostre apartat 3.3.

⁸ "Escoli general" a la 2^a ed. dels *Principia* (1713) (trad. cast. Tecnos, Madrid, 1987, p. 621).

⁹ Wolff, *Cosmologia generalis sive transcendentalis*, 1731.

¹⁰ "Deut. Met.", §§ 684, 686, 852; semblantment, el § 692 afirma la divisibilitat infinita del temps. Per tant, no és exacta l'afirmació de Tonelli (*Elementi metodologici e metafisici in Kant dal 1745 al 1768*, Torí, 1959, p. 185; citada per Torretti, *op. cit.*, p. 105) segons la qual els metafísics alemanys, wolffians i no wolffians, negaven la divisibilitat infinita de la matèria.

¹¹ Cf. *Treatise*, LL. I, part II, sec. I i II (trad. cast. Editora Nacional, Madrid, 1981, vol. I, pp. 117-126); *Enquiry concerning Human Understanding*, sec. XII, part II (trad. cat. Laia, Barcelona, 1982, pp. 195-8).

mitjançant una acció a distància en el buit¹².

Sembla, doncs, que l'oposició no correspon exactament a un conflicte entre tendències o personatges històrics¹³, sinó més aviat al que seria, d'una banda, la substancialització dels conceptes exigits per la ciència newtoniana (divisibilitat infinita de l'espai, existència del buit i de la força d'atracció) enfront d'una certa interpretació del racionalisme wolffià de l'altra¹⁴.

El mateix "Prefaci" anticipa ja quina serà la solució kantiana per no haver de renunciar a cap de les dues perspectives (geometria i metafísica): pensar els elements¹⁵ dels cossos com a posseïdors d'una força motriu inherent que expliqui els seus canvis, interns i externs (moviment). Aquesta concepció dinàmica de la matèria només podrà donar raó de les propietats dels cossos admetent alhora l'existència d'una força repulsiva (impenetrabilitat) i d'una força atractiva (perquè la sola força de repulsió no explicaria la unió

¹² Cf. *Lettres*, lletra 68 (trad. cast. cit., pp. 101-104). Altres referències sobre la qüestió: en Newton: cf. *Principia*, trad. cast. cit., p. 238; *Optica*, q. 28, 31; Lletre a Bentley, 17.I.1692; en Leibniz: G III, 518-9, 535, etc; polèmica amb Clarke (A Clarke V, 118-123, i passatges recíprocs de Clarke); en Wolff: *Cosmologia generalis*, § 292.

¹³ Bé que les tesis representades per la geometria sí que hagin estat sostingudes totes per J. Keill (autor esmentat en la *MPh*), segons explica Vogel (*op. cit.*, p. 136).

¹⁴ Es la tesi d'Arana (*op. cit.*, pp. 97-98).

¹⁵ El terme "element", wolffià, indica ja que és aquest i no el model leibnizià el rerafons del text de Kant, com l'anàlisi confirmarà de seguida.

dels elements en la composició dels cossos).

D'acord amb el plantejament esbossat, la *Monadologia physica* és estructurada en dues seccions, la primera de les quals s'enfronta pròpiament amb el problema del continu, o el que és el mateix, amb la tasca de demostrar que "l'existència de mònades físiques és d'acord amb la geometria"¹⁶; l'objecte de la segona secció serà mostrar com la concepció dinàmica de la substància que ha permès de resoldre el problema anterior és capaç també d'explicar les propietats generals dels cossos.

La "Secció I", que esdevé central en la nostra perspectiva (perquè és per a resoldre la qüestió que s'ha posat com a objecte que s'hi analitza la noció d'espai), comença amb la definició de substància simple o mònada¹⁷:

"La substància simple, anomenada mònada, és la que no consta d'una pluralitat de parts, cadascuna de les quals pot existir separatament sense les altres".

I una nota al terme "mònada" precisa que seran considerats com a sinònims: "substàncies simples", "mònades", "elements de la matèria", "parts primitives del cos".

Aquesta anotació mostra ja el que d'altra banda es farà evident en el desenvolupament de l'opuscle: el terme "mònada" no fa referència al concepte homònim leibnizià, sinó més aviat al wolffià. Més que no pas

¹⁶ W II, 522.

¹⁷ *Ibid.*

com a punt metafísic, amb natura representativa (*perceptio*), ha de ser interpretada com a punt físic¹⁸; l'única qualitat que li serà atribuïda és la força, que serà igualment interpretada en sentit físic¹⁸.

L'argumentació kantiana per a l'establiment de l'existència de mònades parteix (semblantment al raonament de la *Monadologie* de Leibniz o al de la "*Deutsche Metaphysik*" de Wolff) del concepte de composició: s'afirma que els cossos consten de parts, que tenen una existència independent; essent la composició d'aquestes parts una determinació contingent, es pot pensar les parts existint sense estar reunides, és a dir, absolutament simples:

"Per tant, tot cos consta de parts primitives absolutament simples, això és, mònades." ²⁰

El nus de la qüestió rau, naturalment, en la determinació del cos com a compost; acceptat això, ben segur, el concepte de composició inclou el de mònada o substància simple²¹. El mateix Kant ho reconeix en l'escoli d'aquesta proposició²², en notar que ha procedit per la simple unió habitual dels conceptes,

¹⁸ Cf. Baumgarten, *Metaphysica*, § 399.

¹⁸ A no confondre, doncs, amb l'*appetitio* leibniziana, que pertany a l'àmbit del primitiu i no del fenomènic; s'identifica més aviat amb la noció leibniziana de força derivativa (G II, 275).

²⁰ W II, 522.

²¹ Cf. el Leibniz de la *Monad.*, § 2, i la crítica de Hegel ja esmentada (*Ges. Phil.*, III, ed. cit. p. 284).

²² W II, 524.

deixant de banda l'apel·lació al principi de raó suficient, amb la finalitat que la conclusió pugui ser acceptada fins i tot per aquells que qüestionen l'abast d'aquest principi²³; la referència *explícita* al principi de raó suficient en l'establiment del simple a partir del compost apareixia sobretot en l'argumentació de Wolff²⁴: concedir que el compost conté parts a l'infinit, sense arribar a elements simples, és renunciar a la raó suficient del compost.

L'oposició entre "geometria" i "metafísica", que Kant intenta resoldre en aquesta secció, es planteja en les dues proposicions següents (III i IV); si la prop. II ha establert l'existència de substàncies simples, la prop. III demostra que "l'espai que els cossos omplen és divisible a l'infinit, i per tant no consta de parts primitives i simples"²⁵. La demostració és presa del newtonià J. Keill²⁶, el qual parlava, però, de línies geomètriques i no pas físiques; Kant afirma haver parlat de línies que poden ser pensades com a físiques²⁷ a fi que l'acceptació de la conclusió no

²³ Probable al·lusió a Crusius, que, com d'altres, retreia als wolffians l'abús del principi de raó suficient. En la *Nova dilucidatio* ("Secció II", esp. props. IV i IX), Kant havia assajat una certa conciliació dels dos punts de vista en aquest assumpte.

²⁴ "Deut. Met.", §§ 76-77.

²⁵ W II, 524.

²⁶ Cf. Vogel, *op. cit.*, pp. 152-154. L'obra de Keill en qüestió és: *Introductiones ad veram Physicam*, 1702 (sect. 3: "De magnitudinum Divisibilitate").

²⁷ Plantejament que, en rigor, és problemàtic: significaria donar el mateix tractament als punts

pressuposi haver d'acceptar la identificació entre l'espai geomètric i l'espai físic²⁸; en tot cas, i des del punt de vista de l'espai físic, Kant forneix igualment una altra demostració de la mateixa tesi²⁹; la prop. IV la reformula en termes de composició, per a fer més aguda l'oposició amb la prop. II:

"Un compost divisible a l'infinit no consta de parts primitives o simples." ³⁰

L'argument que en la prop. II duia a afirmar l'existència de parts simples no pot ser aplicat aquí: en un compost divisible a l'infinit, mai no trobem parts que no siguin al seu torn compostes.

L'única manera d'evitar que l'oposició entre aquestes proposicions esdevingui una contradicció entre tesis és distingir entre els subjectes de les proposicions II i III, és a dir, distingir entre "els cossos" i "l'espai que els cossos omplen" (o bé atribuïm al mateix subjecte -"el que és compost" (prop. IV)- un dels dos predicats contradictoris -"divisible a l'infinit" (prop. III) / "amb parts simples" (prop. II)-, amb què la conciliació entre monadistes i

físics (elements que precedeixen la línia) que als punts matemàtics (límits de la línia, que li són lògicament posteriors).

²⁸ Identificació que era la manera com els cartesians salvaven en conflicte entre metafísica i geometria; es conclou la continuïtat física a partir de la continuïtat geomètrica. L'intent de la *MPH* és conciliar la continuïtat geomètrica amb la discontinuïtat física. Cf. J. Vuillemin, *Physique et métaphysique kantienne*, 1955; reed. PUF, Paris, 1987, pp. 123-124.

²⁹ En l'escoli (W II, 526-528).

³⁰ W II, 528.

geòmetres esdevé imposible; o bé mostrem una diferència en els conceptes dels subjectes respectius de les dues proposicions); o el que és el mateix: neguem el caràcter substancial de l'espai; i això és el que, efectivament, fa Kant en l'escoli a la prop. IV³¹: rebutjar a l'espai la consideració de subjecte substancial de la composició, fent-ne mer "fenomen de la relació externa de les mònades unides", del qual es pot afirmar la divisibilitat infinita, l'absència d'elements substancials constituents, perquè és "completament privat de substancialitat".

Pel que fa al compost substancial (cos), és absurd admetre'n la divisibilitat infinita; essent la composició una simple relació accidental, cal afirmar l'existència de subjectes substancials del compost³².

La solució al problema del continu descansa, doncs, en una certa interpretació dels conceptes de "espai" i "mònada", que s'haurà de precisar; l'escoli a la prop. IV ja ho indica de forma molt embrionària: caldrà considerar l'espai com un simple fenomen, sense substancialitat, i caldrà analitzar amb més detall que és la mònada, sense considerar-la una "part infinitament petita del cos" ³³.

Es també el que ens cal fer a nosaltres, amb especial atenció al rerafons leibnizià del tractament

³¹ W II, 530.

³² Cf. el corol.lari: "Per tant, qualsevol cos consta d'un nombre determinat d'elements simples" (W II, 530).

³³ *Ibid.*

de Kant:

L'espai ha estat definit³⁴: "*relationis externae unitarum monadum phaenomenon*". Semblantment, una mica després³⁵: "*quoddam externae substantiarum relationis phaenomenon*".

Adickes³⁶ entén que aquesta concepció correspon a la posició general de Kant en aquest opuscle: un terme mitjà entre Leibniz i Newton; amb Leibniz contra Newton, Kant entendria que l'espai no és substancial, sinó només la forma -real- de la relació de les coses (l'expressió i ordre de llurs relacions exteriors); amb Newton contra Leibniz, la *Monadologia physica* consideraria que l'espai és real, transcendent a la consciència (i no una mera representació confusa de la sensibilitat). Val a dir que aquestes afirmacions no contibueixen gaire, ans al contrari, a aportar llum a l'obscura posició kantiana, perquè atribueixen a Leibniz posicions que no són leibnizianes: certament, l'espai no és, segons Leibniz, substancial, sinó que és l'ordre o relació entre les substàncies (no l'expressió de les relacions exteriors, sinó aquestes relacions mateixes); però això no vol dir que no sigui transcendent a la consciència (mera representació confusa de la sensibilitat); afirmar-ho és confondre

³⁴ Esc. prop. IV (W II, 530).

³⁵ Esc. prop. V (W II, 534).

³⁶ *Op. cit.*, vol I, p. 166 (citat per A. Philonenko, *L'oeuvre de Kant*, 2vv., 1969-1972; reed. Vrin, París, 1983; vol I, p. 66).

l'espai (objectiu, bé que ideal) amb l'extensió (fenomènica), o identificar massa apressadament (en un error que ja hem tingut ocasió de denunciar) idealitat amb subjectivitat.

La definició de Kant parteix, ben segur, d'un context leibnizià, però n'està, en rigor, força allunyada.

Kant parla de "fenomen de la relació exterior de les substàncies", i no pas de "relació exterior dels fenòmens"; si afirmés això darrer, s'atansaria força a la concepció leibniziana E2 d'espai (ordre o relació entre els cossos -fenòmens-). Però Kant parla de relació entre substàncies o mònades; i la qualifica de "fenomen", amb què s'aparta també de la concepció E1 d'espai en Leibniz, que és ideal, però no fenomènic (concebut, no pas percebut); el que és en Leibniz fenomènic és l'extensió, no pas l'espai.

Un altre aspecte que allunya la concepció de l'espai de la *Monadologia physica* de la de Leibniz és el que ja havíem notat en els opuscles kantians anteriors a 1756: l'espacialitat es caracteritzava no tant per la "simple coexistència" com per la "relació efectiva"; semblantment, Kant distingirà aquí entre *in spatio esse* i *implere spatium*³⁷. La introducció de la

³⁷ W II, 532. *Deutlichkeit* (W II, 757; Ak II, 287): ocupar un espai: *einen Raum einnehmen*. La mateixa expressió en les *negative Grössen* (W II, 793; Ak II, 180); la distinció entre ocupar/omplir espai és en els *Träume* (W II, 930; Ak II, 323) *einen Raum einnehmen/erfüllen*; i semblantment en els posteriors *MAN* (W IX, 48; Ak IV, 496-7): ocupar un espai, ser-hi, és ser-hi present (ser extens, tenir parts fora de les

consideració dinàmica en l'espacialitat contribueix a transformar l'espai de Leibniz, que és de l'ordre del concepte, en quelcom de natura més intuïtiva (perquè la força de la mónada kantiana és física; *vis derivativa*, no pas *primitiva*).

Allò en què més insisteix Kant en la consideració de l'espai de la *Monadologia physica* és en la negació de la seva substancialitat: només així creu poder salvar, alhora, la tesi de la seva divisibilitat a l'infinit i l'afirmació de la simplicitat de les mónades; o el que és el mateix, només així creu poder enfrontar-se a allò que anomena una opinió preconcebuda³⁸, segons la qual la divisió de l'espai que un element ocupa implica també la de l'element mateix, i d'acord amb la qual el conflicte entre geometria i metafísica seria insalvable.

Cal, però, precisar encara més els conceptes d'espai, de mónada, i la seva relació; és el que intenta Kant en les proposicions VI a VIII, tot i que no tant com hom desitjaria: l'espai és caracteritzat durant tot l'opuscle de manera primordialment negativa; se'n nega la substancialitat, però no es determina l'estatut ontològic del seu ser "fenomen", que ja hem vist que no pot ser interpretat a la manera leibniziana³⁹.

parts); omplir-lo és, en canvi, resistir-hi.

³⁸ Esc. prop. V (W II, 532).

³⁹ Tot i que sí que se li pot fer el mateix retret que després (*Diss.*) ell adreçarà a Leibniz: la circularitat en la definició (relació exterior, activitat externa).

Pel que fa a la mònada, les dificultats no són menors: ja hem observat també que no es pot identificar amb el concepte leibnizià; sense percepció ni apetició leibnizianes, ha de ser interpretada més aviat com a força física; tampoc es pot confondre amb la noció d'àtom, perquè no sembla que sigui extensa (*partes extra partes*)⁴⁰. Quin és exactament l'estatut d'aquest element físic inextens? I quina relació manté amb l'espai o amb l'extensió⁴¹?

Tot el problema del continu és aquí! I, això no obstant, l'opuscle no sembla furnir més que solucions nominals; el fons de l'assumpte no és aclarit. Vegem, en efecte, el que diu Kant:

"La mònada determina el petit espai de la seva presència no per la pluralitat de les seves parts substancials, sinó per l'esfera de l'activitat per la qual allunya d'un atansament ulterior cap a ella les <mònades> externes que li són presents pels dos costats" ⁴²

La mònada, doncs, és simple (no pas composta de pluralitat de parts) i, alhora, espacial; la seva espacialitat, el seu omplir espai, s'ha d'entendre com el seu àmbit d'activitat: l'acció per la qual un element manté els altres allunyats de si.

El que Kant està dient aquí no és *que l'espai sigui* resultat de la relació dinàmica de les

Cf. Heimsoeth, *Atom, Seele, Monade*, ed. cit., p. 237.

⁴⁰ No omple l'espai per una pluralitat de parts substancials, diu la prop. VI (W II, 534).

⁴¹ Res no sembla indicar que Kant els distingeixi; el context és wolffià abans que leibnizià.

⁴² W II, 534.

substàncies (cosa que, d'altra banda, pensa efectivament que és, com ja sostenia, contra Leibniz, des de 1746 -mera coexistència/relació efectiva-), sinó que està analitzant *de quina manera* és la mònada en l'espai, *com* el simple pot ser alhora espacial; la resposta es basa en la noció d'*esfera d'activitat*.

"Atès que en la mònada no hi ha present una pluralitat de substàncies, mentre que això no obstant qualsevol <mònada>, posada de manera isolada, omple espai; per això, la raó de l'espai omplert no s'ha de cercar en la sola posició de la substància, sinó en la seva relació envers les exteriors " ⁴³

Ens cal aquí, però, fer front a una possible dificultat:

No hi ha en el passatge citat una contradicció? En efecte, Kant diu primer que la monada omple l'espai *solitario posita*; i, acte seguit, ho nega.

Adickes ha volgut salvar una contradicció tan grollera corregint el text, i afegint un *non* a la tesi que diu que la mònada omple l'espai *solitario posita*. Vogel⁴⁴ nega la legitimitat d'aquest procediment (que, a més, faria sobrerera la frase introduïda amb "*cum*", i inintel·ligible l'*interim tamen*), i intenta mostrar (de manera, val a dir-ho, un bon punt confusa) que no hi ha contradicció si s'entén l'espai com l'esfera

⁴³ W II, 534-6. L'original fa així: "*Cum in monade non adsit pluralitas substantiarum, interim tamen quaevis solitario posita spatium repleat, per, praecedentia ratio spatii repleti non in positione substantiae sola, sed in ipsius respectu externarum relatione quaerenda erit.*"

⁴⁴ *Op. cit.*, pp. 159-160, on hom trobarà també la referència d'Adickes (*Kant als Naturforscher*, I, p. 167n).

d'activitat.

Penso que Vogel té raó contra Adickes en el que diu: una mónada, sola, omple espai, és a dir, resisteix a les altres; o el que és el mateix: és un centre de força que manté la resta allunyat de si. Això ha de permetre entendre l'obscur passatge kantianà esmentat: la primera frase ens diu *que* tota mónada singular omple l'espai, i ho fa resistint a les altres. La segona frase explica que *la raó* d'aquest omplir l'espai s'ha de buscar en la relació amb les altres; és a dir, el *per què* (i no pas el *que*) l'omplir l'espai ha de ser pensat com una acció s'ha de buscar en la natura dinàmica de la matèria: les mónades són forces.

Allà on hi pot haver contradicció, en tot cas, és en relació amb la definició d'espai admesa en l'opuscle; en dir que la mónada *solitario posita* omple espai, ¿està afirmant que encara que només hi hagués una mónada hi hauria espai (amb la qual cosa aquest no podria ser definit com el fenomen de la relació entre les substàncies)? ¿O bé està descrivint la manera com tota mónada singular és en l'espai (omplint-lo, resistint-hi)? ¿Està redefinint *què és* l'espai, o dient només *de quina manera s'hi és*? Penso que la intenció de Kant és simplement això darrer; però, tanmateix, i com veurem més avall, aquesta manera de ser en l'espai sembla implicar lògicament una altra manera de pensar l'espai (que correspon més pròpiament al que Leibniz anomenava extensió).

Abans d'avançar en el text, i analitzar de quina

manera esquiva Kant les dificultats del continu, cal precisar una mica, però, aquell concepte d'*esfera d'activitat* ⁴⁵.

La força per la qual un element ocupa el seu espai és la d'impenetrabilitat: "aquella afecció del cos per la qual aquest allunya els <cosos> contigus de l'espai que ell ocupa" ⁴⁶; és allò que fa que la mónada pugui ser pensada com a punt físic i no merament com a punt matemàtic; si no fos per aquesta capacitat de resistir a la penetració en el propi espai per part de les altres substàncies, i si el lloc d'una mónada en una línia física⁴⁷ fos determinat només per la seva posició, res no impediria el contacte de les dues parts de la línia que envolten la mónada en qüestió.

Aquest àmbit d'impenetrabilitat de la mónada és la seva esfera d'activitat⁴⁸: el grau d'intensitat, el grau de força d'una mónada (la seva essència), es manifesta en la seva magnitud extensiva, en l'àmbit d'espai que és capaç de determinar, o el que és el mateix, en l'esfera on és capaç de resistir a la presència de les altres (on és impenetrable).

La "Segona secció" permet encara de fer algunes

⁴⁵ Cf. prop. VIII (W II, 540-542).

⁴⁶ W II, 540.

⁴⁷ W II, 540-542.

⁴⁸ Des de H. Cohen (*Kants Theorie der Erfahrung*, 1871; reed. Berlín, 1918, p. 547), la relació mónada/esfera d'activitat s'ha interpretat com la primera aparició del que després serà la distinció entre magnituds intensives i magnituds extensives. Cf. Philonenko, *op. cit.*, I, p. 65.

consideracions complementàries; en especial, mostra la necessitat d'introduir un nou tipus de força en la noció de mónada: la força d'atracció⁴⁹.

La impenetrabilitat és merament la força de repulsió que explica de quina manera una mónada ocupa l'espai; però, per si sola, no pot donar raó del límit concret que circumscriu aquest espai que ocupa. Es a dir, per a explicar l'extensió d'un cos, el seu volum, cal pensar els seus elements (les seves parts substancials: mónades) com a posseïdores de dues forces, la conjunció de les quals el delimita⁵⁰. La sola impenetrabilitat explica només la dispersió dels elements, però no llur reunió. La força atractiva sola, al seu torn, no explicaria tampoc l'extensió, i reduiria el volum a un punt matemàtic. Es la compensació de les dues que permet d'explicar els volums concrets dels cossos⁵¹.

Excursus:

Això engendra, tanmateix, un problema, de què Kant és conscient: si la llei de les forces dels

⁴⁹ Cf. prop. X (W II, 546-552).

⁵⁰ En les *Neg. Grössen*, la contraposició força repulsiva/attractiva serà considerada un cas particular de l'oposició real, irreductible a l'oposició lògica. Cf. W II, 781-792 (Ak II, 179-180).

⁵¹ Les lleis que en governen la variació són establertes a partir dels treballs de Newton i de Keill, i no sempre (Arana, *op. cit.*, pp. 101-102) sense errors de càlcul.

cossos és correcta⁵², aleshores resulta que tots els elements, per diversa que en sigui la mena, tenen el mateix volum⁵³; en efecte, per diferent que pugui ser la intensitat de les forces, la seva magnitud extensiva (volum) és la mateixa, perquè resulta de la combinació d'atracció i repulsió (si l'una és doblement intensa, també ho serà, en correspondència, l'altra). Però aleshores cal explicar el fet que cossos del mateix volum tinguin masses diferents (quantitats de matèria diferents⁵⁴). Kant es veu forçat a introduir una nova força: la força d'inèrcia⁵⁵.

Es configuren dues solucions possibles:

1. Admetre que els cossos tenen un nombre diferent d'elements amb la mateixa massa o força d'inèrcia⁵⁶; però, aleshores, cal admetre

⁵² Que Kant determina com a essent, per a la força de repulsió, en raó inversa al cub de les distàncies, i, per a la força d'atracció, en raó inversa al quadrat de les distàncies.

⁵³ Prop. X, corol. (W II, 552).

⁵⁴ Problema (cf. Arana, *op. cit.*, pp. 101-102): segons Newton, massa i atracció es corresponen; però, segons ha establert Kant, la força d'atracció és idèntica en volums idèntics. Ja Euler havia denunciat una "paradoxa" en el fet que totes les *partícules* de la matèria tinguessin els mateixos pes i gravitació especial (pes per extensió), i, tanmateix, tots els *cossos* fossin diferents segons llur gravitació especial; ell la resolvia introduint la hipòtesi de l'èter (cf. "Recherches physiques sur la nature des moindres parties de la matière", 1744; *Opuscula I*, 1746. Cf. Vogel, *op. cit.*, p. 165).

⁵⁵ Prop. XI (W II, 552).

⁵⁶ Kant identifica massa i força d'inèrcia a W II, 554, seguint Newton (*Principia*, definicions I i III).

necessàriament espais intermedis buits, cosa que Kant rebutja⁵⁷.

2. Admetre un nombre idèntic d'elements amb inèrcia diferent. Es la tesi de Kant⁵⁸.

Aquesta solució, tanmateix, no és exempta de dificultats: perquè, ¿com cossos del mateix volum però de massa diferent podrien tenir diferents forces de gravitació, si el volum del cos està en correlació amb el nombre de mònades -amb els mateixos volum i forces fonamentals-?

No és objecte de la nostra investigació continuar el detall d'aquesta mena de problemes; indiquem solament que són generats, finalment, pel fet d'haver convertit la monadologia leibniziana en una doctrina on les mònades són físiques, parts dels cossos; des d'aquest punt de vista, confirma la tendència que hem anat descobrint en la posició kantiana durant aquests anys.

Cal ara abordar directament el problema central de l'opuscle: en quina mesura les mònades físiques, enteses com a centres de forces atractiva i repulsiva, són simples tot i estar en l'espai?

Una vegada que hem mirat de precisar de quina manera entén Kant el concepte de mònada, cal retornar a la qüestió originària: la conciliació de geometria i

⁵⁷ Vegeu-ne els arguments a la prop. XII (W II, 556-558).

⁵⁸ Props. XI i XII.

metafísica.

La resposta més acabada que la *Monadologia physica* ofereix és la constituïda per la prop. VII (l'única de les dotze proposicions de l'opuscle que no enuncia una definició o un teorema, sinó un problema a resoldre):

"Lliurar més encara de dificultats <la tesi> que qualsevol mónada ocupa espai per l'esfera d'activitat, salvada la seva simplicitat." ⁵⁹

Dic que és la resposta més acabada perquè és la que sembla afrontar la dificultat en el seu punt més agut; el problema tal i com havia estat plantejat en les primeres proposicions era pretesament resolt apel·lant al caràcter relacional, i, doncs⁶⁰, fenomènic, de l'espai: les mónades o elements substancials són simples, indivisibles; l'espai és divisible, però no és més que un fenomen, expressió de la relació entre les substàncies.

Aquesta és en tot cas la manera més natural, en el context leibniziano-wolffià, d'entendre les definicions kantianes d'espai ("*relationis externae unitarum monadum phaenomenon*"; "*quoddam externae substantiarum relationis phaenomenon*"). Però aquest "fenomen de la relació externa de les substàncies" podria ser entès igualment com la manifestació *ad extra* de cada substància, el seu exterioritzar-se fenomènic, és a dir, el que nosaltres entenem més aviat per extensió.

Em sembla que els dos sentits són presents en

⁵⁹ W II, 536.

⁶⁰ En una conclusió que no és leibniziana.

l'opuscle, i contribueixen notablement a embolicar-lo:

1. El primer sentit, l'espai com la relació *entre* les substàncies, és el que sosté l'argumentació de les primeres proposicions de la *Monadologia physica*: l'espai no és format de mònades; desprovist de substancialitat, pot ser dividit a l'infinit sense que les mònades mateixes, les entitats la relació entre les quals el constitueixen, en siguin afectades.

2. El segon sentit, l'espai com la relació externa *de* la substància, és el que s'introdueix a partir de la proposició V: la mònada és en l'espai i l'omple; que això s'hagi d'entendre en sentit dinàmic no canvia el fet que s'està atribuint espacialitat a la mònada *solitario posita*; la mònada és espacial, on "espacial" fa referència a l'espai entès com la seva esfera d'activitat, és a dir, al capdavant, la seva extensió⁸¹.

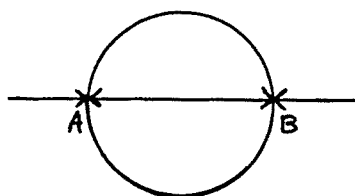
Aquest lliscament del primer sentit al segon ha de permetre a Kant enfrontar-se amb una dificultat que altrament no es pot resoldre: el problema del continu entès no ja com a conciliació mònades/espai, sinó mònades/extensió; un cos és extens, i tanmateix és constituït per mònades (= parts) que són simples, inextenses; la mònada és simple, inextensa, i tanmateix té una esfera d'activitat, una extensió. La contradicció (que posàvem de manifest en els wolffians)

⁸¹ En el primer sentit, l'espai pressuposa pluralitat i coexistència; en el segon, no: *una* substància té determinacions internes i determinacions *externes* (determinacions *ad externa*, diu W II, 536).

sembla inevitable. Es ben bé el que Kant sembla tenir present en la prop. VII ("problema"), on la distinció entre magnitud intensiva i magnitud extensiva, interpretada com a distinció entre determinacions internes i determinacions externes, és el que intenta evitar-la.

Si representem l'espai que una mònada ocupa pel cercle de la *figura 1*, haurem de dir que AB és el diàmetre de l'esfera de l'activitat de la mònada (la distància fins on impedeix que altres mònades penetrin), però no pas el diàmetre de la mònada mateixa⁸².

fig. 1:

Parlar d'espai és parlar de relacions externes, i no té, doncs, res a veure amb el que és interior a la substància, és a dir, amb la substància mateixa o subjecte de les determinacions externes⁸³.

Kant oposa aquí, doncs, l'espai (esfera d'activitat de la mònada -extensió-) a la substància (mònada) com l'extern a l'intern (on l'intern s'identifica, a més, amb el substrat de l'extern):

⁸² W II, 538.

⁸³ *Ibid.*

$$\frac{\text{Espai}}{\text{Mònada}} = \frac{\text{Extern}}{\text{Intern}} = \frac{\text{Accident}^{\text{84}}}{\text{Substància (subjecte, substrat)}}$$

Una mica més avall, distingeix en la substància entre les determinacions internes i les determinacions externes: les determinacions internes són interpretades altra vegada com el subjecte de les externes, i identificades amb la substància mateixa.

Hom pot notar, de totes maneres, una certa ambigüitat en la caracterització de la relació entre substància i determinacions internes: ¿s'identifiquen (cosa que fa Kant de fet en el text)? ¿O bé cal distingir-les, en una relació que seria com ara la que hi ha entre el subjecte i un cert tipus de predicats⁸⁵ (els essencials, a diferència dels estrictament accidentals: determinacions externes) -cosa que sembla exigida per la noció mateixa de determinació: és determinació d'algun subjecte-? ⁸⁶

Allò, però, en què Kant està interessat a insistir és en la distinció entre intern i extern:

"Tanmateix, dius, en aquest petit espai hi és la substància, i hi és present pertot; per

⁸⁴ Explícitament: cf. darrera línia de la prop. VII (W II, 538).

⁸⁵ *Refl.* 3523 (Ak XVII, 34): "Praedicatum logicum *oder* *determination*".

⁸⁶ La tradició distingeix entre denominacions intrínseques i extrínseques, en un sentit que sembla ser el de la *determinatio* kantiana. Vegeu Arnauld/Nicole, *Logique*, I, cap. ii; Spinoza, *Ethica*, II, def. iv; quant a Leibniz, cf. *supra*. Més a prop de Kant, vegeu també: Baumgarten, *Metaphysica*, §§ 37ss.

tant, qui divideix l'espai, divideix la substància? Responc: aquest espai mateix és l'àmbit de la presència externa d'aquest element. I així, qui divideix l'espai, divideix la quantitat extensiva de la seva presència. Però ultra la presència externa, això és, les determinacions respectives de la substància, n'hi ha d'altres d'internes, que, si no hi fossin, aquelles no tindrien subjecte a qui inherir. Però les internes no són en l'espai, per això, perquè són internes. I així, en la divisió de les determinacions externes, aquelles no són dividides, i per això mateix no és dividit d'aquesta manera el subjecte mateix o la substància" ⁸⁷

La mónada omple l'espai, té una magnitud extensiva, una esfera d'activitat; el caràcter de *partes extra partes* d'aquesta determinació externa no implica fer divisible la substància (l'intern), sinó només un accident seu⁸⁸.

Tot el valor de l'argumentació principal de l'opuscle depèn d'això: ¿permet la distinció entre intern i extern salvar les dificultats del continu? Val a dir que, al meu parer, amb prou feines s'esquiva el problema, que és més aviat dissimulat que no pas resolt; perquè, ¿quina és exactament la relació entre intern i extern que permet afirmar que la divisibilitat del segon no afecta el primer?⁸⁹ ¿Com s'ha de pensar

⁸⁷ W II, 536-7.

⁸⁸ W II, 538. La darrera part de la prop. VII ofereix un altre argument: l'esfera d'activitat no es pot dividir en parts substancials (independents, separables). Naturalment, això no resol res: la dificultat de Zenó segueix dempeus: si és divisible (i ho és si té parts fora de les parts, bé que no siguin separables), la seva substancialitat se'ns esvaeix en l'anàlisi, precisament perquè no s'arriba a parts substancials on la divisió es pugui aturar.

⁸⁹ Vogel (*op. cit.*, pp. 174-178) qualifica la posició de Kant d'extraordinàriament poc clara i ambigua, i fa

aquesta interioritat substancial, que és, simple, tanmateix física, i no pas d'un altre ordre ontològic que el cos, extens? La magnitud extensiva resulta de l'activitat monàdica, però de forma directa: la força de la mònada engendra el continu com a tal, sense que hi hagi lloc per a distingir dos nivells, un de metafísic i un altre de fenomènic, i introduir així la solució leibniziana.

Pel que fa a la qüestió, per a nosaltres central, de la interpretació del leibnizianisme, cal dir que Kant no fa cap referència explícita a Leibniz; el context en què es mou és, això no obstant, clarament leibnizià, bé que la inspiració profunda del pensament kantià sigui del tot allunyada de la del pensament del Leibniz històric. Tot seguit, i a manera de conclusió, recollim el que hem anat dient al llarg de l'anàlisi de la *Monadologia physica*.

esment de la diversitat d'interpretacions que ha generat. A tall de mostra: Adickes (*op. cit.*, I, p. 168) identifica l'activitat de la mònada (esfera d'activitat) amb la mònada mateixa (centre de força); Simmel (*Das Wesen der Materie*, Berlín, 1881, p. 10) pensa la mònada com un punt matemàtic, suport ideal de l'esfera de la seva activitat; Endler (*Kants physische Monadologie*, Leipzig, 1902, p. 32) creu que les dues interpretacions esmentades coexisteixen en la *MPh*. Per la meua part, penso que la perspectiva de Simmel permet entendre l'intent kantià de resoldre el conflicte geometria/metafísica apel·lant a la distinció extern/intern, cosa que amb la lectura d'Adickes esdevindria molt més difícil del que ja és sense necessitat d'afegir a la posició kantiana dificultats complementàries. La interpretació de Simmel posa de relleu la dificultat que és la que efectivament es planteja a Kant: com pensar aquest suport (intern) de l'esfera d'activitat sense distingir dos nivells de realitat.

Posició de Kant:

1. L'*espai* és entès en la línia dels opuscles anteriors: el fenomen de la relació dinàmica entre els coexistents (elements físics).⁷⁰

2. Aquest mateix dinamisme engendra "l'*espai* que una mónada ocupa", la seva esfera d'activitat, és a dir, la seva *extensió*.

3. En quina mesura això resol o només esquiva el problema del continu és cosa que ja hem analitzat; el fet és, però, que Kant el considerarà resolt⁷¹ per mitjà de la distinció entre determinacions externes (espacials, divisibles) i determinacions internes (indivisibles).

En relació amb el leibnizianisme:

1. La definició d'*espai* és semblant, però no pas allò que per ella s'entén; el sentit dels mots és tot un altre:

- Ni els *coexistents* són entesos de la mateixa manera: les mónades leibnizianes són punts metafísics, fonament però no pas parts dels cossos, amb percepció i apetició (força activa: principi del canvi, tendència a passar a percepcions cada vegada més clares); les mónades kantianes són punts físics, parts dels cossos,

⁷⁰ Es novetat de la *MPh* la caracterització d'aquesta relació com a *fenomen*; la motivació de Kant en fer-ho sembla ser que, així, creu poder posar de relleu més clarament el caràcter no substancial de l'*espai*: és relatiu, i per tant -conclou- fenomènic.

⁷¹ Com a problema, només reapareixerà l'any 1768, quan Kant qüestioní la concepció de l'*espai* de la *MPh*, i per tant la solució de 1756 no hi sigui ja aplicable.

amb força física (que no equival a l'apetició leibniziana), i sense percepció.

- Ni ho és la *relació* en què estan: que Kant rebutjava des de 1746 com a "mera coexistència", a diferència de la relació efectiva i real, dinàmica, per mitjà de forces físiques (derivatives en sentit leibnizià).

- Ni l'espai leibnizià no pot ser pas caracteritzat com a *fenomen*: és una relació, i això significa que el seu estatut ontològic és el de l'ideal, però no pas subjectiu, sinó objectiu; no és un ésser substancial (interpretació leibniziana de Newton), sinó un ordre entre els reals; però no és fenomènic: és un ordre o relació veritable i objectiu.

Si de la concepció E1 d'espai leibnizià ens traslладem a la menys rigorosa E2, hi ha algun element major de semblança: cal començar recordant que aquesta concepció E2 és ja una alteració de l'autèntica metafísica leibniziana, que s'explica històricament per allò que, amb Kaulbach, hem anomenat "principi copernicà del leibnizianisme", i que trobem en contextos on el que es discuteix pot permetre-ho (fins i tot en la correspondència amb Clarke, la discussió gira a l'entorn del caràcter absolut o relatiu de l'espai; queda en un segon pla l'estatut ontològic del real); des d'aquest punt de vista, els coexistents en què Kant i els leibnizians pensen no són ja ontològicament diferents: parts dels cossos-cossos. Però ni tan sols ara es pot dir que l'espai E2

leibnizià sigui el fenomen de la relació entre els coexistents, sinó només la relació entre els coexistents, que són fenomènics.

2. La concepció de l'*extensió* és tota una altra: en Leibniz, es resol en pluralitat, coexistència i continuïtat (on aquesta resulta del caràcter confús de la percepció de la mónada finita); en Kant, resta en la penombra la gènesi de l'*extensió* ("quantitat extensiva") des de la mónada, simple i inextensa; resta amagada rera la distinció entre l'extern i l'intern.

3. El punt precedent mostra la diferència en la solució del problema del continu: la confusió esmentada n'és l'expressió més clara. D'altra banda, el fet de no distingir dos nivells ontològics diferents entre cos i mónada (part del cos) impossibilita a Kant adoptar la solució de Leibniz.

Hi ha encara un punt que des de la perspectiva de la lectura kantiana de Leibniz mereix ser considerat, bé que l'analitzarem de manera detallada en un altre lloc, on ocuparà un paper central⁷²:

Ja hem vist que la clau de la solució que la *Monadologia physica* ofereix al problema de la conciliació entre divisibilitat infinita de l'espai i existència d'elements simples dels cossos gira al voltant dels conceptes de relacions internes i relacions externes. L'espacialitat de la substància pertany a les seves relacions externes (no, doncs, a

⁷² En la paradoxa dels objectes simètrics incongruents.

les relacions internes); però de seguida Kant qualifica les relacions externes d'accidentals, en oposició al caràcter substancial o essencial de les relacions internes. Hem observat que això té una certa justificació terminològica en la tradició, que efectivament parlarà de determinacions extrínseques com a accidentals, a diferència de les determinacions intrínseques. El mateix Leibniz utilitza sovint aquests termes en aquest mateix sentit. Però això no significa que l'ús kantià equivalgui al leibnizià: Leibniz, ben segur, entén les determinacions intrínseques com a fonamentals o essencials, i les extrínseques com a accidentals; però, en rigor, no hi ha denominacions absolutament extrínseques, en virtut del principi *praedicatum inest subjecto* i la noció completa de substància. I, en tot cas, Leibniz no caracteritzarà com a extrínseques o accidentals les determinacions espacials o temporals⁷³; pertany a l'essència d'una substància el fet de ser en un moment donat en un lloc i no pas en un altre; la relació de coexistència forma part del concepte complet de tota substància; i per això no només no n'hi ha, sinó que no n'hi podria haver dues d'identiques.

⁷³ Es el que no té en compte Buroker (*op. cit.*, p. 67), massa fidel a Russell. Cf. *supra*.

4.5. L'EVOLUCIÓ KANTIANA FINS A 1766 (TRAUME).

Tal i com anunciàvem al començament del capítol, la nostra tesi és que la concepció kantiana de l'espai entre 1746 i 1766 ha estat sempre essencialment la mateixa; i això és així perquè la concepció de la matèria que l'exigeix ha estat igualment la mateixa. Per això mateix, la distància de la concepció kantiana envers la de Leibniz es mantindrà semblantment.

Val a dir que, tant pel que fa a la noció d'espai com a la concepció de la matèria, no hi ha cap altre text posterior a la *Monadologia physica* que sigui tan explícit¹; però les referències que apareixeran permetran de confirmar que no hi ha hagut variacions en el pensament de Kant.

De manera esquemàtica, podem reduir l'evolució kantiana pre-crítica, pel que fa a la concepció de l'espai i la matèria, al següent:

1. La *Monadologia physica* en tematitza una concepció que creu resoldre el problema del continu, obert en el context intel·lectual immediat².

2. Aquella noció d'espai es mantindrà fins a l'opuscle de 1768, en què l'espai no serà ja interpretat com a relació conceptual, sinó que serà determinat com a dotat d'una realitat pròpia, objecte d'intuïció. Algun element en els escrits dels anys intermedis mostraran ja alguna desconfiança envers

¹ Quant a l'espai, tampoc no es pot dir que la *MPh* en fos gaire, d'explícita.

² Cf. *supra* 4.3.

aquella noció leibniziano-wolffiana d'espai que Kant fa seva en la *MPh*, però fins a 1768 no cristal·litzaran; n'és prova la concepció de la matèria dels *Träume*, que la pressuposa.

3. Una vegada rebutjada la concepció de l'espai de la *Monadologia physica*, s'esfondra la solució del problema del continu que s'hi recolzava (consistent, finalment, a dessubstancialitzar l'espai). Això suposarà recuperar totes aquelles dificultats³, cosa que durà Kant cap a una nova dessubstancialització de l'espai, però d'una mena completament nova: de l'ordre o relació entre els coexistents d'estil leibniziano-wolffià al subjectivisme de la *Dissertatio*.

Això significa que l'evolució de la concepció kantiana de l'espai té una certa autonomia en relació amb l'evolució general del seu pensament, i que cal, per tant, no apressar-se a aplicar un esquema d'aquesta al cas concret que aquella representa. La qual cosa no significa negar la justesa dels trets més generals que els intèrprets distingeixen en l'itinerari pre-critic de Kant, sinó reconèixer només el seu caràcter general i abstracte, que requereix, doncs, ser precisat en cada cas concret.

En aquest sentit, l'aplicació automàtica al problema de l'espai d'un esquema general com el següent⁴ seria errònia:

³ Així llegeixo W II, 1000 (Ak II, 383). Cf. *infra*.

⁴ Vegeu a Arana, *op. cit.*, pp. 34-36, una bona síntesi d'algunes de les múltiples perioditzacions que del

- Fins a 1760: període en què Kant se situaria en el context del racionalisme wolffià, en síntesi més o menys feliç amb la filosofia natural newtoniana (coneguda via M. Knutzen).

- Fins a 1766: període de progressiva tendència empirista, on ressaltarien les influències de Crusius i, potser⁵, de Hume.

- De 1768 a 1770: retorn a un cert racionalisme, ja no wolffià.

I dic que seria errònia perquè l'esquema, tot i traduir prou fidelment l'evolució general de Kant durant aquests anys, no és just quant a la concepció kantiana de la matèria i l'espai: la posició dels *Träume* de 1766⁶ és la mateixa que la de la *Deutlichkeit* de 1763, reproducció al seu torn de la de la *Monadologia physica* de 1756⁷.

Es veritat, això no obstant, que hi haurà durant aquests anys alguna desconfiança envers la noció

període han establert els intèrprets.

⁵ La qüestió del moment (i el grau) de la influència de Hume en Kant ha estat molt debatuda, i pluralitat de dates han estat assenyalades, des de 1763 (Fischer) fins a 1772 (Erdmann), passant per 1766 (Cassirer) o 1769 (Paulsen); quant a l'abast de la influència, ja hem tingut ocasió de remetre a la visió sinòptica que de les posicions clàssiques donà Vaihinger (*Com.* II, 422-436).

⁶ Que en l'assumpte del problema matèria/esperit (en el context del qual s'analitza la qüestió de la presència en l'espai) no presenten la ironia que caracteritza la resta de l'obra (cf. Heimsoeth, *Atom, Seele, Monade*, ed. cit. p. 239).

⁷ Heimsoeth (*loc. cit.*) sosté que la concepció essencial de les mònades físiques és mantinguda per Kant fins a la nova posició de la *Dissertatio* de 1770.

leibniziano-wolffiana d'espai que és encara la seva, i que s'ha de llegir en el marc general de la tendència a l'empirisme i al rebuig del dogmatisme racionalista de tipus wolffià que el procés d'evolució general de Kant posa de manifest; però això no cristal·litzarà fins a l'opuscle de 1768.⁸

La nostra exposició, en les properes pàgines, haurà de confirmar aquesta lectura.

El *Neuer Lehrbegriff der Bewegung und Ruhe* de 1758 no aporta elements nous al tema de l'espai; sembla mantenir-se en la línia marcada per les obres precedents, i ressalta només el rebuig explícit d'una concepció de l'espai que se situï en el marc de l'estricta ortodòxia newtoniana:

"Fins i tot si em volgués imaginar un espai matemàtic buit de tota criatura, com un recipient dels cossos, no em serviria de res. Perquè, mitjançant què hi distingiria les parts i els llocs diferents que no són ocupats per res corporal?"⁹

El retret recorda força els que Leibniz adreçava contra els newtonians en la polèmica amb Clarke, apel·lant al principi de raó suficient¹⁰.

⁸ Filant prim, cal dir que la concepció de la matèria (i la solució que la *MPh* fornïa al problema del continu) ha romàs invariable fins a 1770; la concepció de l'espai també, fins a 1768 (sobretot, en negatiu; en positiu: 1770), bé que amb elements d'incertesa des de 1763; aquests elements d'incertesa tendeixen a reproduir el que, a nivell de concepció general de Kant, permet parlar efectivament d'una diferència de període (abans/després de 1762-3).

⁹ W II, 571.

¹⁰ Compareu especialment amb: A Clarke III, 5. Aquesta semblança no significa necessàriament que, en aquesta data, Kant conegui la polèmica; la possibilitat d'una

L'espai absolut és una ficció inútil. I això impossibilita també, segons Kant, de seguir parlant de moviment i repòs en un sentit absolut; són conceptes relatius als punts que prenem de referència¹¹. Rebutjada la noció d'espai absolut, desapareix també la necessitat de mantenir la força d'inèrcia (allò que explicava que el cos en repòs s'oposés al que topa amb ell), que, d'altra banda, no explica realment el que vol explicar (si la força és en equilibri -el cos és en repòs-, com pot emprar-se per oposar-se al cos que hi topa?) i contradiu l'experiència (el seu estat hauria de ser d'equilibri¹²). Semblantment, cal rebutjar també la llei física de continuïtat per a explicar el xoc, segons la qual¹³ un cos no comunica la seva força de cop¹⁴, sinó passant per tots els graus intermedis des del repòs fins a una velocitat determinada; la comunicació de la força s'ha de fer tota en l'instant, perquè en algun moment s'ha de donar la suma de les forces infinitament petites¹⁵.

lectura d'aquesta correspondència no ha pogut ser confirmada (cf. *supra* 2.1.3.) fins a una desena d'anys més tard, bé que la possibilitat no es pot excloure.

¹¹ W II, 571. La tesi de la relativitat del moviment ha estat sostinguda també, entre d'altres, per Descartes (*Principia* II, art. 13) i per Leibniz (A Arnauld, 30.IV.1687). Segons Vuillemin (*op. cit.*, pp. 246ss), Kant la pren de Huyghens.

¹² W II, 575.

¹³ Kant esmenta Leibniz (W II, 576-7); probablement, pensa en Ra 98.

¹⁴ Si ho fes, s'aturaria; però no és això el que passa (W II, 577).

¹⁵ Sembla (Arana, *op. cit.*, p. 107) que Kant mai no

Els escrits de l'any 1763¹⁶ mostren clarament que Kant conserva la concepció de l'espai i de la constitució dels cossos que havia desenvolupat en la *Monadologia physica*.

El tractament més extens és ofert en la *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral*.

Ja en el § 2, en un context que té com a objecte distingir entre la mena de raonament característic de les matemàtiques i el de la filosofia (si el primer se serveix de signes concrets, el segon no pot passar-se de la reflexió abstracta), Kant posa com a exemples respectius les tesis que en la *Monadologia physica* oposaven geometria i metafísica a l'entorn del problema del continu (divisibilitat infinita de l'espai contra existència d'elements simples); fins i tot els raonaments que duen a aquestes tesis són els mateixos que els de l'escrit de 1756¹⁷.

Però és sobretot en la "2ª Consideració" de l'obra que Kant reprèn la qüestió, com a "exemple de l'únic mètode segur de la metafísica en el coneixement de la

acabà de conèixer prou bé el càlcul infinitesimal.

¹⁶ En quin ordre han estat escrits? Els intèrprets han sostingut diverses posicions; sembla que s'admet com a definitiu: *Beweisgrund, Deutlichkeit, Negative Grössen*. Val a dir, en tot cas, que ofereixen un punt de vista comú.

¹⁷ Cf. W II, 747 (Ak II, 278-9). L'exemple de la tesi geomètrica en la *Deut.* reproduïx la figura de la prop. III de la *MPh*. L'argument que conclou del cos, compost, al simple, és ben bé el de la prop. II de la *MPh*.

natura dels cossos"¹⁸. Les regles metodològiques marcades per Kant a la metafísica recomanen de no començar per definicions (que seran, en tot cas, el resultat de la recerca), sinó pel coneixement confús de l'objecte¹⁹, de la mateixa manera que procedeix Newton en física, que comença constatant l'existència de predicats que no coneix perfectament²⁰. Aplicat a la qüestió de la natura dels cossos: no és necessari de conèixer exactament què és un cos (tenir-ne la definició) per poder afirmar amb certesa que és constituït per substàncies simples.

Abans d'analitzar l'argumentació kantiana com a tal i comprovar que, efectivament, Kant està representant el punt de vista de la *Monadologia physica*, cal fer notar el rerefons leibnizià en el qual es mou l'opuscle; en dir que, en metafísica, cal començar pel coneixement confús de l'objecte i mirar de fer-lo distint, Kant se situa en el sòl de la metafísica i de la lògica leibniziano-wolffianes: la tasca de la filosofia és el treball analític d'aclariment dels conceptes²¹.

Recordem breument la doctrina leibniziana de les

¹⁸ W II, 756ss (Ak II, 286ss).

¹⁹ W II, 755 (Ak II, 285).

²⁰ W II, 756 (Ak II, 286).

²¹ Cf. p. ex.: W II, 772 (Ak II, 299): "Es un assumpte de la raó, resoldre i fer distint el concepte compost i confús del bé" ("*Es ist ein Geschäft des Verstandes, den zusammengesetzten und verworrenen Begriff des Guten aufzulösen und deutlich zu machen*").

*Meditationes de cognitione, veritate et ideis*²²:
 enfront de la imprecisa idea clara i distinta
 cartesiana, cal distingir en les idees i en el
 coneixement tres nivells:

notio obscura

clara confusa

distincta inadaequata

adaequata ²³

Semblantment, Wolff en la *Logica*²⁴ parlarà de
 quatre nivells²⁵:

notio obscura

clara confusa

distincta incompleta

completa inadaequata

²² Text que probablement Kant coneix (cf. *supra* 2.1.3.). Es també la tesi de Martin ("Kants Auseinandersetzung mit der Bestimmung der Phänomene durch Leibniz und Wolff als verworrene Vorstellungen", en: Kaulbach i Ritter (eds.), *Kritik und Metaphysik Studien*, Berlin, 1966). Fins i tot l'exemple leibnizià de coneixement distint en aquest opuscle (el coneixement que de l'or té qui distingeix metalls) apareix en aquest escrit de Kant (W II, 754; Ak II, 285).

²³ Des d'un altre punt de vista, la *notio distincta* es divideix en *symbolica* i *intuitiva* (en el *DM*, § 24, aquesta darrera distinció és una subdivisió de la idea adequada).

²⁴ 1740, § 88. La classificació és esmentada per Kant en les lliçons de lògica (Meier): Ak XVI, 79.

²⁵ La "*Deut. Met.*" (1719) distingia (§§ 198ss) els *Gedanken* (traduïts pel mateix Wolff al *Register* de l'obra per: *perceptio, cogitatio*; i que el § 275 fa extensiu al *Begriff -notio-*) de la manera següent:

dunkel

klar undeutlich

deutlich

unausführlich

ausführlich

unvollständig

vollständig

adaequata

En tots dos autors, trobem la contraposició entre *notio* (i *cognitio*) *confusa/distincta*: el coneixement clar permet de reconèixer l'objecte que representa, mentre que l'obscur no ho permet; pot ser distint o confús, segons que sigui o no capaç d'enumerar separadament un nombre de característiques suficients per distingir l'objecte d'altres objectes diferents (Wolff dirà -"*Deut. Met.*", § 206--: segons que sigui o no capaç de determinar en què consisteix la seva diferència; la mera distinció de dos objectes fa el coneixement simplement clar). És exemple leibnizià de coneixement distint el que tenen de l'or els que distingeixen metalls; en tenen una definició nominal²⁶. Són exemples de representacions confuses els colors, olors, sabors, i altres objectes dels sentits²⁷.

Cal dir que la terminologia kantiana en la *Untersuchung über die Deutlichkeit...* no és exactament fidel a cap d'aquestes dues classificacions: utilitza imprecisament els diferents termes, sense distingir

²⁶ Conté els trets suficients per a identificar l'objecte. A diferència de la definició real, que mostra la possibilitat mateixa de l'objecte, en resoldre'l en les seves nocions simples. És el complement que l'argument ontològic requereix en el concepte de Déu per ser provant; correspon a un coneixement adequat de les coses.

²⁷ Així, p. ex., distingim el color vermell del groc o del verd, però no som capaços de dir-ne els trets suficients i definir-lo; no el podem explicar a un cec. Wolff dóna com a exemple de coneixement distint el que tenim del triangle (som capaços de dir en què es distingeix del quadrat); de coneixement confús, el color vermell ("*Deut. Met.*", §§ 206 i 214).

entre *dunkel* i *verworren*²⁸ o entre *deutlich*, *ausführlich* i *bestimmt*²⁸; però, això no obstant, és en

²⁸ W II, 753. Wolff tradueix la *notio confusa* per *undeutlich*, no pas per *verworren*. Vegeu sobre aquesta distinció el retret del Kant de la *Logik* (Jäsche) als wolffians -no, per tant, al mateix Wolff- (W VI, 459): "La representació indistinta <*undeutlich*> és anomenada pels seguidors de Wolff representació *confusa* <*verworrene*>. Però aquesta expressió no és adequada, perquè el contrari de la confusió no és la distinció, sinó l'ordre. És veritat que la distinció és un efecte de l'ordre, i la indistinció un efecte de la confusió; i per tant tot coneixement confús és també indistint. Però el principi no val a la inversa: no tot coneixement indistint és un coneixement confús. Perquè en els coneixements on no hi ha multiplicitat no s'hi troba ordre, però tampoc confusió." El Kant de la *Logik* distingeix entre claredat i obscuritat (*klar/dunkel*) segons que la representació ens permeti o no distingir la cosa: per exemple, quan en un paisatge on hi ha una casa sóc capaç de distingir-la-hi, en tinc una representació clara; si, a més, hi puc distingir el múltiple que conté (finestres, etc), en tinc una representació distinta (*deutlich/undeutlich*) (W VI, 458).

²⁸ W II, 753. La "*Deut. Met.*" de Wolff definia el distint (*deutlich*) pel determinat (*bestimmt*) -§ 266-; però no tot el que és *deutlich* és també *ausführlich* -§ 275-. Es tracta aquest darrer d'un terme difícil de precisar i de traduir: una noció és distinta quan sóc capaç de determinar (*bestimmen*) allò que la distingeix de les altres (p. ex., el triangle del quadrat); però en aquesta distinció hi ha graus, segons la profunditat (*Tiefe*) en la distinció de les parts de la noció -§§ 208 i 209-; quan aquesta distinció és portada prou enllà, quan és prou minuciosa, se la qualificarà d'*ausführlich* (cf. *KrV B 755/A 727n*: "*Ausführlichkeit bedeutet die Klarheit und Zulänglichkeit der Merkmale*"); si és detallada fins al final, distingida fins a la seva darrera nota, es dirà que és completa (*vollständig*).

El Kant de la *Logik* utilitzarà aquests termes en un sentit diferent: "El primer nivell de la perfecció del nostre coneixement, segons la qualitat, és la seva claredat <*klarheit*>. Un segon nivell, o un grau més elevat de claredat, és la distinció <*Deutlichkeit*>. Aquesta consisteix en la claredat de les notes" (W VI, 489. Kant subratlla. Vegeu la nota anterior). Quan totes les notes d'una noció distinta són clares, es diu que el seu coneixement és complet (*vollständig*); quan no ho són totes, sinó només algunes, incomplet (*unvollständig*) -W VI, 490-. I és a l'interior del coneixement complet que Kant distingirà entre

aquest context on cal situar el pensament kantià, que assigna a la filosofia la tasca de convertir en distints els conceptes obscurs de què forçosament ha de partir; aquest procediment metodològic és l'únic que permet obtenir la més gran certesa possible en metafísica. N'és exemple (i amb això retornem al fil principal de la nostra recerca) el coneixement de la natura dels cossos.

Un cos és constituït per parts simples (és a dir, per parts que existirien igualment si no estiguessin lligades entre si). Es aquesta una tesi l'evidència de la qual Kant qualifica de fàcil de mostrar però massa

Ausführlichkeit i *Tiefe* (o, també, *Profundität*), però no segons el grau, sinó segons la mena: cal distingir (W VI, 486) entre notes coordinades (tret immediat de la cosa) i subordinades (representades en la cosa per mitjà d'una altra nota); i és des del punt de vista de la totalitat de les seves notes coordinades que es podrà parlar d'*extensive Deutlichkeit* o *Ausführlichkeit*; des del punt de vista de la totalitat de les notes subordinades, caldrà parlar d'*intensive Deutlichkeit* o *Profundität* (W VI, 493).

En síntesi:

Wolff ("*Deut. Met.*"):

deutlich	unausführlich	
	ausführlich	unvollständig
		vollständig
		(segons el grau de profunditat en la distinció de les notes).

Kant (*Logik*):

deutlich	unvollständig	
	vollständig	ausführlich
		tief
		(segons el tipus de notes que són completament distingides)

El Kant de la *Untersuchung über die Deutlichkeit* utilitza indiferentment *deutlich* i *ausführlich*; cf. també W II, 761 (i *ausführlich* i *bestimmt*: W II, 744, 746).

llarga per a ser reproduïda en aquest lloc³⁰. El mateix desig d'abreujar remet als arguments prou coneguts de la geometria per a l'establiment de la tesi segons la qual l'espai no consta de parts simples³¹.

"Segons això, existeix en tot cos un conjunt determinat de parts que són simples, i un conjunt igual de parts de l'espai que ell ocupa, que són compostes".³²

Cal, per tant, explicar de quina manera es pot sostenir que una part del cos omple l'espai, que és divisible, sense ser ella divisible al seu torn³³; cal explicar l'espacialitat de tal manera que no comporti la divisibilitat de la substància de qui l'espacialitat es predica: "què vol dir ocupar un espai?"³⁴. La resposta vindrà donada, com en la *Monadologia physica*, per una concepció dinàmica: es diu que ocupa un espai (no només que hi és) aquell cos que resisteix a un altre que intenta de penetrar-hi; s'ocupa l'espai per la força d'impenetrabilitat. Es des d'aquí que Kant haurà de resoldre la qüestió de "si els primers elements no són, doncs, extensos, car cadascun en el cos omple un espai"³⁵.

Es important d'assenyalar una diferència

³⁰ La demostració ha de ser la que oferia la prop. II de la *MPh*, a partir del concepte de composició.

³¹ Altra vegada, el desenvolupament *in extenso* de les idees kantianes s'ha de buscar en la *MPh* (prop. III).

³² W II, 757 (Ak II, 287).

³³ Era el "Problema" de la prop. VII de la *MPh*.

³⁴ W II, 757 (Ak II, 287).

³⁵ *Ibid.*

terminològica entre aquest plantejament i el de la *Monadologia physica*: en analitzar l'opuscle de 1756, havíem observat un ús ambigu del terme "espai", que tant era utilitzat per a designar la relació entre les substàncies com l'esfera d'activitat de cada substància singular; i havíem ja suggerit que aquest segon sentit corresponia més aviat al que, més naturalment, hom anomenaria "extensió". Trobem ara que, efectivament, Kant introdueix aquest terme amb aquella significació (l'espacialitat de la substància *solitario posita*):

"Es *extens* allò que posat per si (*absolute*) omple un espai, de la manera que un cos singular ompliria un espai si m'imagino alhora que, llevat d'ell, no hi hagués res més. Però si considero un element absolutament simple, si és posat sol (sense lligam amb altres), aleshores és impossible que en ell s'hi trobin múltiples exteriors els uns als altres, i que ocupi *absolute* un espai. Per això no pot ser extens. Però atès que la força d'impenetrabilitat, aplicada contra múltiples coses exteriors, és la causa que l'element ocupi un espai, veig que d'aquí se segueix prou una multiplicitat en la seva acció externa, però no una multiplicitat pel que fa a les parts internes, i per tant no és extens perquè ocupi un espai en el cos (*in nexu cum aliis*)." 38

Es aquesta la mateixa concepció de la *Monadologia physica*, amb la mateixa apel·lació a les determinacions externes i internes per a explicar que l'element simple ompli espai sense ser divisible, i amb les mateixes ambigüitats.

Un element simple és inextens i no-espacial; si existís ell tot sol, no hi hauria espai ni extensió; però en haver-hi altres elements, mantenen entre si

38 W II, 757-8 (AK II, 287). Kant subratlla.

relacions externes que fan l'extensió (esfera d'activitat de cada element, àmbit fins on manté els altres allunyats de si) i l'espai (la relació entre els elements); però aquestes relacions externes són de l'ordre de l'accident, i no toquen la interioritat de la substància, simple i sense parts³⁷.

Ja hem esmentat en el seu moment la indeterminació desesperant en què Kant deixa la relació entre determinacions internes i externes, clau de la validesa o no validesa de la solució proposada. Afegim aquí només una consideració suplementària, nascuda de la dificultat que sembla nèixer de la hipòtesi de l'existència d'una única substància simple, i que pot servir per aportar una mica de claredat a la confusa concepció kantiana. La dificultat es pot plantejar de la manera següent: si una substància simple, en la suposició que existeixi ella sola³⁸, no omple l'espai (i omplir-lo significa resistir a qui pretengui introduir-s'hi), com podrà omplir-lo en el moment que aparegui una altra substància? En termes creacionistes³⁹: es pot pensar que existeixi només una

³⁷ En el text citat, Kant parla, en un *lapsus*, de *parts* internes sense multiplicitat.

³⁸ El passatge citat abans ho planteja com una mena d'experiment mental. Per això em sembla que es tracta d'un cas diferent del de la mónada *solitario posita* de la *MPh*, on Kant parlava de l'omplir l'espai de cada mónada particular (que havia de ser entès en referència a les altres -resistència a la penetració-), i no plantejava la hipòtesi que solament n'hi hagués una.

³⁹ Termes en què Kant imagina un altre experiment mental en l'opuscle: *Von dem ersten Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume* (1768).

substància (com a tal, només li cal Déu per existir); simple, no existeix, doncs, l'espai. En el moment que és creada una segona substància, sorgeix l'espacialitat (coexistència i relacions dinàmiques); però, per què la creació de la segona substància genera en la primera la força d'impenetrabilitat?

Això només pot ser pensat des de la perspectiva plantejada en l'opuscle contemporani sobre les magnituds negatives, que desenvolupa de fet una idea continguda ja, en estat embrionari, en la concepció de la *Monadologia physica* de l'element com a format per una força activa i una força repulsiva⁴⁰; l'essència de la mónada són aquestes dues forces, que existeixen fins en el supòsit d'una única substància; la creació de la segona substància simplement desvetlla el que la primera contenia, descompensant per dir-ho així el que era compensat⁴¹, introduint desequilibri i posant en acció el que estava en una estat de repòs, que és un estat de privació (resultat d'una oposició real) i no pas de manca de moviment⁴²:

"Les parts connexes de tot cos s'empenyen amb veritables forces (d'atracció), i la conseqüència d'aquests esforços seria la reducció del volum si no actuessin contra elles

⁴⁰ Prop. X, escoli.

⁴¹ Cf. W II, 813-814 (Ak II, 199). El que val en l'ordre del món material val també en l'ordre del món espiritual, en una extensió del mateix principi que mostra en Kant una justa apreciació de l'innatisme de Leibniz (especialment notable atès el caràcter encara inèdit dels *Nouveaux Essais*).

⁴² Vegeu a W II, 790-791 (Ak II, 177-178) la diferència entre *privatio* i *defectus* o *absentia*.

en el mateix grau accions tan veritables per mitjà de la repulsió dels elements, l'efecte dels quals és la causa de la impenetrabilitat. Aquí hi ha repòs, no pas perquè manquin forces motrius, sinó perquè actuen les unes contra les altres." ⁴³

El que fa impensable aquell experiment mental és, però, que significaria negar que la quantitat de moviment de l'univers sigui sempre la mateixa⁴⁴; la creació d'una nova substància significaria augmentar la suma del positiu en l'univers⁴⁵. La quantitat de realitat, però, és de fet constant, i la realitat ha estat creada, si es vol, d'una sola vegada. Però tanmateix la hipòtesi que l'experiment mental considera permet mostrar el caràcter merament accidental de l'espacialitat pel que fa a la substància a qui aquesta s'atribueix; la relació externa de la substància és entesa com a determinació extrínseca; la substancialitat de la substància (determinacions internes) hi és aliena⁴⁶.

Contemporani a la *Untersuchung über die Deutlichkeit...*, el *Versuch den Begriff der negativen Grössen in die Weltweisheit einzuführen* se situa en la mateixa perspectiva, tot i que els comentaris sobre

⁴³ W II, 813 (Ak II, 199). Kant subratlla.

⁴⁴ Regla que Kant qualifica de sòlidament establerta i ja provada des de fa temps (W II, 809; Ak II, 195). Vegeu Newton, *Principia*, corol.lari III a la 3ª Llei o axioma del moviment (trad. cast. cit., p. 45).

⁴⁵ W II, 808; Ak II, 194.

⁴⁶ El caràcter profundament anti-leibnizià d'aquesta perspectiva serà analitzat en un altre lloc, en el context de la paradoxa dels objectes simètrics incongruents.

l'espai i sobre la constitució dels cossos siguin escassos i incidentals en la marxa del discurs; el passatge que permet comprovar que, efectivament, Kant es manté en la concepció elaborada en la *Monadologia physica* constitueix un exemple del que és l'objecte principal de l'opuscle: mostrar la necessitat d'introduir el concepte de magnitud negativa en la reflexió filosòfica⁴⁷ per a explicar un bon nombre d'aspectes de les coses.

Així, les forces d'atracció i repulsió -que des de 1756 Kant atribueix als elements dels cossos- són enteses ara com un exemple concret de l'oposició real⁴⁸: la força de repulsió, causa de la impenetrabilitat, és anomenada en conseqüència una atracció negativa⁴⁹; l'oposició de les dues forces és el que explica l'ocupar espai d'un cos, i els límits en què ho fa -l'esfera d'activitat de la *Monadologia physica*⁵⁰-. Es el punt de vista que ja hem analitzat en considerar la *Untersuchung über die Deutlichkeit...*, a la qual Kant remet com a un proper tractat on això és considerat amb distinció -*deutlich*-.⁵¹

⁴⁷ Es tracta de guanyar per a la filosofia, diu Kant, un concepte la certesa del qual ha estat ja assegurada per l'ús que en fan les matemàtiques. Cf. *Vorrede*.

⁴⁸ Vegeu a W II, 783 (Ak II, 171-172) la cèlebre distinció entre oposició lògica i oposició real.

⁴⁹ W II, 791-792 (Ak II, 179-180).

⁵⁰ W II, 792 (Ak II, 180).

⁵¹ *Ibid*. Cal tenir present que la *Untersuchung über die Deutlichkeit* no serà publicada fins a 1764.

Podem concloure, doncs, tal i com havíem anunciat, que la concepció kantiana de l'espai i de la constitució de la matèria continua essent, encara ara, la mateixa que tematitzava la *Monadologia physica*. Això no obstant, i en consonància amb la tendència general que el pensament kantià pren en la dècada de 1760, cal notar que tots tres textos de 1763 mostren certa desconfiança envers les definicions metafísiques en general, incloses les d'espai i de temps. Es com a exemple de la necessitat de no imitar en metafísica el mètode de les matemàtiques (partir sempre de definicions) que Kant esmenta el caràcter imperfecte de les nostres definicions de l'espai i del temps -cosa que no és obstacle, però, per a saber-ne quelcom amb certesa⁵²-:

"Dubto que mai ningú hagi definit correctament què és l'espai. Però, sense posar-me amb això, estic segur que, allà on n'hi ha, hi ha d'haver relacions externes, que no pot tenir més de tres dimensions, etc." ⁵³

Semblantment:

"Agustí deia: sé prou què és el temps, però si algú m'ho demana, no ho sé. (...) Si hom ha dit moltes coses veritables i agudes sobre el temps, tanmateix la definició real no n'ha estat mai donada; pel que fa a la definició nominal, ens ajuda poc o gens, perquè també sense ella

⁵² Per exemple, que l'espai s'omple dinàmicament, cosa que permet resoldre el problema del continu.

⁵³ El fragment és del contemporani *Der einzig mögliche Beweisgrund* (W II, 630; Ak II, 71). La tridimensionalitat espacial havia estat considerada com a merament contingent en els *Gedanken der lebendigen Kräfte* (§§ 9-10). Altres textos coetanis que qüestionen la definició de l'espai: *Neg. Grössen*, "Vorrede"; *Deutlichkeit*, W II, 748, 749, 750, 757, 759, 760 (Ak II, 279, 280, 281, 287, 289).

hom entén la paraula prou per a no confondre-la." ⁵⁴

Es el caràcter intuïtiu de l'espai i del temps el que aquí s'està descobrint, bé que Kant no el contraposi encara al concepte leibniziano-wolffià, que es mantindrà fins a l'opuscle, fonamental, de 1768. Confirmació d'aquest manteniment de l'essencial del concepte d'espai de la *Monadologia physica* és que, en aquests escrits de l'any 1763, Kant conserva encara la solució al problema del continu que només funciona sobre la base d'aquell.

Abans de continuar la nostra anàlisi de l'itinerari intel·lectual de Kant relatiu a la concepció de l'espai, i la seva interpretació del leibnizianisme, cal parar esment, encara que sigui breument, a la important ruptura amb la tradició leibniziano-wolffiana que representa el descobriment del concepte de magnitud negativa⁵⁵.

Les magnituds negatives no són negació de les magnituds positives, sinó quelcom veritablement positiu, que els és oposat, en una oposició que no és

⁵⁴ W II, 753 (Ak II, 283-284). La referència a Agustí és amb tota probabilitat presa de Wolff, que el cita en la discussió sobre el temps a l'*Ontologia*, § 586 (cf. l'article de Martin citat inclòs en el recull esmentat de Kaulbach i Ritter, 1966). Noteu encara, una altra vegada, el context leibnizià que representa la utilització dels conceptes de "definició nominal" i "definició real". Altres passatges que qüestionen la definició de temps: *Neg. Grössen*, "Vorrede"; *Deutlichkeit*, W II, 744-745, 749, 760 (Ak II, 276-277, 280, 289).

⁵⁵ Ultra el *Versuch den Begriff der neg. Grössen in die Weltweisheit einzuführen*, vegeu també el *Beweisgrund*, W II, 647 (Ak II, 86).

lògica, sinó real (la seva conseqüència no és no-res -oposició lògica: contradicció-, sinó quelcom -p. ex.: el repòs, quelcom real que resulta de l'oposició d'atracció i repulsió-)⁵⁶.

Aquesta perspectiva s'enfronta certament a Leibniz⁵⁷, però també, en alguna mesura, al mateix Kant: no pas al Kant que descobreix dues forces oposades intrínseques als elements en la *Monadologia physica*, però sí al Kant que volia demostrar el caràcter òptim del món en el *Versuch einiger Betrachtungen über den Optimismus* (1759)⁵⁸:

Contra la hipòtesi de Reinhard (seguidor de Crusius, i guanyador del premi proposat per l'Acadèmia de Prússia l'any 1755 -sobre l'optimisme-) segons la qual hi podria haver dos mons amb la mateixa perfecció, Kant argumenta que dos mons només poden diferir quantitativament (pel grau), però no pas qualitativament:

"Realitat i realitat no poden mai com a tals ser distingides. Perquè, si les coses es distingeixen les unes de les altres, és perquè el que és en una no és en l'altra. Però quan es consideren les realitats com a tals, tota nota

⁵⁶ W II, 783 (Ak II, 171).

⁵⁷ Vegeu p. ex. *Théodicée*, § 153. L'exemple leibnizià del fred és també -"qüestió famosa"- analitzat per Kant (W II, 797ss; Ak II, 184ss); vegeu ja Descartes, *Meditationes* (AT VII, 44; AT IX, 34-35).

⁵⁸ Vegeu pel que fa a les circumstàncies d'aquest opuscle "escrit apressadament" i especialment repudiat pel Kant crític: Fischer, *op. cit.*, pp. 208-212; Goulyga, *op. cit.*, pp. 46-49; i la lletra de Kant a Lindner, del 28 d'octubre de 1759.

és en elles positiva..." ⁵⁸

Per tant, era la conclusió de Kant, dos mons només poden distingir-se pel seu grau de realitat, i no per la seva natura; dos mons possibles diferents han de tenir diferent perfecció, i Déu ha escollit el millor.

El que ens interessa de la posició kantiana és que recolza sobre la definició de la "perfecció" com el "grau de realitat"⁵⁹, justament allò que serà refutat l'any 1763:

"Es sempre un gran error quan es veu la suma de realitat idèntica a la quantitat de perfecció. Hem vist abans que el desplaer és tan positiu com el plaer; però qui l'anomenaria una perfecció?" ⁶¹

El negatiu no és un no-res de realitat, sinó una realitat negativa.

El descobriment kantià d'una oposició real irreductible a l'oposició lògica s'ha d'emmarcar en el context més general del seu pensament en aquesta època⁶², caracteritzat per un progressiu allunyament del racionalisme leibniziano-wolffià, que pensa que tota oposició s'ha de poder explicar, finalment, pel principi de contradicció⁶³; la posició kantiana és una

⁵⁸ W II, 589 (Ak II, 31).

⁶⁰ W II, 588-589; Ak II, 31).

⁶¹ W II, 813 (Ak II, 198).

⁶² Cf. p. ex. Cassirer, *Das Erkenntnisproblem*, ed. cit., vol. 2, pp. 548-553.

⁶³ La reducció de tota oposició a oposició lògica ha estat denunciada com a inconsistent en el sistema de Leibniz amb la doctrina de la impossibilitat de les essències -i, per tant, amb la mateixa noció de mons possibles-. Vegeu p. ex. Gueroult, *Dynamique et*

reivindicació dels drets de la intuïció.

L'any 1766, Kant publica -anònimament- els *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*. A desgrat del fet que es tracta d'un llibre extraordinàriament sarcàstic amb la "ciència visionària"⁸⁴, fins al punt d'haver pogut ser qualificat d'escèptic⁸⁵, cal reconèixer-hi un

métaphisique leibniziennes, ed. cit., p. 170n: "D'una banda, <Leibniz> afirma que els elements simples i positius no es poden contradir (...), la qual cosa permet de fundar llur realitat en Déu i alhora la realitat i l'existència de Déu mateix. D'altra banda, posa que aquests positius poden contradir-se i suprimir-se fins al punt d'excloure's definitivament de l'existència. Com pot ser que essències diferents s'exclouguin de l'existència, mentre que, això no obstant, tots els conceptes positius semblen compatibles entre ells?" L'observació és interessant, perquè ens permet de fer dues consideracions importants sobre una qüestió debatuda en la interpretació del leibnizianisme:

1. El retret de Gueroult recolza en la confusió (que Ishiguro -*op. cit.*, p. 45- denuncia ja en Russell) entre "entitats simples" i "conceptes simples": la mónada és un ésser simple, però el seu concepte és infinitament complex. Els termes simples són lògicament independents (en ser indefinibles recíprocament); per tant, són mútuament compatibles. Però no per això totes les essències són compossibles:

2. La solució a la dificultat aparent (de què Leibniz era conscient: cf. *De veritatibus primis*, G VII, 195) és possible per la consideració que també la negació és una idea simple (C 387; *NE* III, i, 4; II, viii, 2). L'existència de predicats relacionals (irreductibles -cf. *supra* l'apartat 3.2.-) permet salvar la incompatibilitat: dues substàncies amb un únic predicat oposat són incompatibles en un mateix món; Judes pecador i Judes no-pecador no poden pertànyer al mateix ordre de coexistència i successió, essent tots dos entitats positives i éssers simples (bé que no termes simples). Cf. sobre aquesta qüestió, en el mateix sentit que defensem, els articles citats de Hintikka i D'Agostino.

⁸⁴ Ak X, 70-72.

⁸⁵ Cf. Philonenko, *op. cit.*, v. I, p. 50; vegeu una postura més matisada en, p. ex., Arana, *op. cit.*, pp. 181-182. Gairebé unànimement s'hi reconeix una influència de Hume (cf. p. ex. Philonenko, *op. cit.*, v.

tractament ponderat de la concepció de la matèria i el seu ser en l'espai essencialment coincident amb la tematització de la *Monadologia physica*.

Malgrat el to esmentat que domina l'obra, no hi ha en el tractament d'aquesta qüestió (generat pel problema, seriosament analitzat per Kant, de la comunicació cos/ànima) ni una espurna d'ironia⁶⁶, la qual cosa fa pensar que ens trobem davant d'una problemàtica seriosament reconeguda com a tal per Kant⁶⁷. Això fa del llibre un text estrany: analitza amb deteniment i el màxim interès un problema metafísic clàssic a l'interior d'una obra que té com a finalitat principal la denúncia dels "sommis de la metafísica"; la posició epistemològica és semblantment confusa⁶⁸:

I, pp. 50-54; Hildebrandt, *Kant und Leibniz*, Hain, Meisenheim/Glain, 1955, pp. 32-37; i, esp., Cassirer, *Das Erkenntnisproblem*, ed. cit., v. II, pp. 560-565). Un judici prou equilibrat és el que representa Massolo (*Introduzione alla analitica kantiana*, Sansoni, Florència, 1946, pp. 21-24): Kant no rebutja aquí la metafísica en general, sinó la tradicional, que pensava tenir un propi camp i un propi mètode irreductibles a l'experiència i per això supra-sensibles; en aquest sentit, cal insistir en la definició de "metafísica" com a "ciència dels límits de l'enteniment humà" (*Träume* II, cap. 2), que en fa una filosofia humana, destruint la il·lusió d'una metafísica transcendent als límits de la raó.

⁶⁶ Cf. Heimsoeth, *Atom, Seele, Monade*, ed. cit., p. 239, que observa que és aquí on l'assumpte de la substància espiritual es tematitza per primera vegada en Kant.

⁶⁷ Em sembla aventurat, però, dir, amb Torretti (*op. cit.*, pp. 133-135), que és la impossibilitat de pensar la relació entre cos i ànima dins de la concepció de l'espai de la *MPh* el que duu Kant a rebutjar aquesta darrera en els anys immediatament posteriors. No hi ha cap esment del tema en l'opuscle de 1768.

⁶⁸ Cf. Arana, *loc. cit.*

l'escepticisme sembla dominar, però tanmateix resta dempeus la confiança que el bon sentit ("der gesunde Verstand"⁶⁸) pugui abastar la veritat.

Pel que fa a la nostra qüestió, cal insistir en el fet que els *Träume* se situen en la mateixa perspectiva que la *Monadologia physica* i els escrits de 1763; el "primer capítol" de la "primera part" del text ho mostra.

Comença determinant què és el que cal entendre per esperit (*Geist*): si s'ha de distingir de la matèria, que es caracteritza per la impenetrabilitat de l'espai que ocupa, ha de significar un ésser que pugui estar present en un espai omplert ja de matèria, i que, per molts que se n'aplegui, no constituïran mai un sòlid; "éssers simples d'aquesta mena són éssers immaterials, i, si tenen raó, són anomenats esperits"⁷⁰. Altrament (si per a ocupar un lloc en l'espai hagués de desplaçar l'element material que s'hi trobés), res no ens permetria distingir-los de les substàncies simples o unitats de la matèria.

Fins aquí la definició, que no decideix, però, si n'hi ha, i ni tan sols si són possibles. Perquè, concedit que l'ànima sigui una substància simple⁷¹, cal

⁶⁸ W II, 932 (Ak II, 325).

⁷⁰ W II, 928 (Ak II, 321).

⁷¹ W II, 928 (Ak II, 322). La simplicitat de l'ànima resulta del fet que pensa: "tota substància pensant racional és una unitat de la natura, i el jo indivisible no pot ser distribuït en un tot de múltiples coses unides" (*ibid.*). L'argument serà més clar en l'exposició del 2^{on} paralogisme de la *KrV* (A

encara determinar de quina mena és: immaterial? (i l'ànima serà llavors un esperit); o de les que, unides en l'espai, formen un tot extens i impenetrable? (amb què l'ànima seria material).

Les dificultats d'un tal plantejament són lúcidament assenyalades per Kant, que observa com sovint es rebutja com a impossible allò de què no hi ha experiència, a causa de la creença ingènua que es comprèn allò que s'experimenta: però ni això és així (la força d'impenetrabilitat dels elements materials és coneguda *-erkannt-*, però no pas entesa *-begreifen-*: no en podem concebre la possibilitat; el donat és, finalment, irreductible a concepte), ni per tant és lícit rebutjar com a impossible el que no es pot experimentar (p. ex.: l'existència de substàncies d'altra mena que les que són en l'espai per la força), perquè el seu contrari, bé que objecte d'experiència, és igualment desconegut pel que fa a la seva possibilitat:

"Hom pot, doncs, admetre la possibilitat d'éssers immaterials sense por de ser refutat, bé que sense esperança tampoc de poder demostrar aquesta possibilitat per arguments racionals."⁷²

Es a l'hora de pensar la possibilitat d'aquests éssers simples espirituals que Kant, en oposar-los als

352); perquè hi hagi pensament, la pluralitat de les representacions ha de ser unificada (per això els *Träume* neguen el pensament a la matèria *-compost-*). L'error que la *KrV* denunciarà és el convertir la síntesi unificadora en l'acció d'una substància: "la simplicitat de la representació d'un subjecte no és per això un coneixement de la simplicitat del subjecte mateix" (A 355).

⁷² W II, 828 (Ak II, 323).

éssers simples materials, recuperarà la terminologia i en general la concepció de la matèria i l'espai de la *Monadologia physica*.

D'aquests éssers espirituals caldrà dir que són presents en l'espai (hi actuen) sense omplir-lo (sense impenetrabilitat; sense oferir resistència); "que una substància espiritual, encara que sigui simple, tanmateix ocupa <einnehmen> un espai (això és, hi pot ser activa immediatament), sense omplir-lo <erfüllen> (això és, oferir-hi resistència a substàncies materials)."73

Es aquest omplir l'espai, la capacitat de resistir a la penetració d'altres elements, el que caracteritzava les substàncies materials des de la *Monadologia physica*74; i és la mateixa reflexió que allà es menava la que Kant refà aquí per a salvar la simplicitat dels éssers que ocupen espai -tant dels que l'omplen75 (elements materials) com dels que no76 (esperits)-; reprenent la terminologia de la *Untersuchung über die Deutlichkeit...* de 1763 (més

73 W II, 930 (Ak II, 323).

74 Cf. prop. V.

75 W II, 930 (Ak II, 323): "Atès que aquest compliment de l'espai s'esdevé per mitjà d'una força activa (de reacció), i per tant només mostra l'àmbit de la major activitat però no pas una pluralitat de parts components dels subjecte actiu, no contradiu en absolut la seva natura simple". Tradueixo "*Umfang*" per "àmbit", per insistir en la semblança amb *MPh*, prop VII (on N. Hinske, en l'edició W, tradueix "*ambitus*" per "*Umfang*"). Vegeu també l'expressió "esfera d'activitat" a W II, 932 (Ak II, 325), i compareu amb *MPh*, prop. VII.

76 W II, 929-930 (Ak II, 323).

precisa que la de la *Monadologia physica*): *omplen espai, però no són extensos.*

"Perquè només és *extens* allò que, separat de tot i existent *per si sol*, ocupa un espai."⁷⁷

L'extensió no pot, per tant, ser atribuïda a les substàncies simples o elements de la matèria, que ocupen espai només per l'acció exterior de les unes envers les altres:

"Però per si particularment, on no es pensen altres coses en lligam amb elles, i atès que no s'hi troba res situat l'un fora de l'altre *<aussereinander Befindliches>*, no contenen cap espai."⁷⁸

Es encara la distinció de 1756 entre determinacions internes i determinacions externes la que sosté l'argumentació, bé que, com veurem més endavant, i a jutjar pels poc explícits passatges dels *Träume*, el sentit sembla haver-se desplaçat una mica.

La capacitat d'autodeterminar-se dels éssers vius⁷⁹ duu Kant a inclinar-se per l'afirmació de l'existència d'aquests éssers immaterials, dels quals l'anàlisi precedent ha definit les propietats⁸⁰; entre

⁷⁷ W II, 930 (Ak II, 323-324); Kant subratlla. Compareu amb *Deutlichkeit*, W II, 757-758 (Ak II, 287).

⁷⁸ W II, 930 (Ak II, 324). Vegeu semblantment, i referit en aquesta ocasió a l'ànima, present en el cos: "La presència immediata en un espai demostra només una esfera de l'activitat externa, però no pas una pluralitat de parts internes, i per tant cap extensió o figura, que només tenen lloc quan en un ésser *posat per si sol* hi ha un espai, és a dir, s'hi troben parts que són les unes fora de les altres" (W II, 932; Ak II, 325; Kant subratlla).

⁷⁹ W II, 934 (Ak II, 327).

⁸⁰ No deixa de ser curiós "l'ordre de raons" kantià, en un opuscle pretesament empirista: les propietats

ells, l'ànima humana. Això posa, però, un problema tradicional⁸¹, reconegut per Kant ja en la *Untersuchung über die Deutlichkeit...*⁸²: Com es pot pensar la comunitat entre un esperit i un cos? Com pot un esperit actuar sobre un cos, o un cos sobre un esperit, donat que aquest darrer, immaterial, no hi oposa resistència ni li impedeix de ser en el mateix espai?⁸³

L'única manera de pensar una tal relació seria a partir de la distinció esmentada entre intern i extern:

"Sembla que un ésser espiritual sigui íntimament present a la matèria amb què és lligat, i actui no sobre aquelles forces dels elements amb què aquests estan en relacions els uns envers els altres, sinó sobre el principi intern del seu estat. Perquè tota substància, fins i tot un element simple de la matèria, ha de tenir alguna activitat interna com a fonament de l'eficàcia extrínseca, si bé jo no sé indicar en què consisteix." ⁸⁴

Aquesta interioritat desconeguda dels elements simples de la matèria havia estat esmentada ja al

d'aquestes substàncies són establertes abans de saber si, de substàncies d'aquesta mena, n'hi ha.

⁸¹ Especialment aguditzat en el plantejament cartesià; és sabuda la transcendència que el problema revesteix en la filosofia moderna, particularment en els sistemes del racionalisme continental.

⁸² W II, 764 (Ak II, 293).

⁸³ És interessant de fer notar l'observació kantiana que difícilment serà concebible una acció que no s'esdevingui d'acord amb les lleis de la matèria perquè els nostres conceptes tenen en l'observació d'aquestes el seu origen: W II, 935 (Ak II, 327). És aquesta mateixa dificultat de lliurar els conceptes del seu vestiment corporal el que explica, segons Kant, que de manera gairebé inevitable les mònades de Leibniz hagin estat sovint (mal)enteses com a petites partícules materials (*Klümpchen*): W II, 948 (Ak II, 338).

⁸⁴ W II, 935 (Ak II, 328).

començament del capítol⁸⁵, a l'hora de fer veure que la impenetrabilitat (el tipus de presència externa) és la propietat que distingeix les substàncies materials de les immaterials.

Ens cal ara analitzar més de prop aquests conceptes, per a veure en quin sentit continuen i en quin sentit es pot dir que alteren la concepció de la *Monadologia physica*.

D'entrada, i en una primera aproximació, cal reconèixer que Kant es mou en el terreny determinat pel text de 1756; això no obstant, i filant més prim, hom pot notar un cert desplaçament del sentit de la distinció entre extern i intern, que no és ja tant una diferència entre accidental i essencial (extrínsec i intrínsec), sinó més aviat la que hi ha entre el fenomènic i el meta-fenomènic. Ja havíem notat en comentar la *Monadologia physica* l'ambigu estatut ontològic de la noció de mònada⁸⁶: Kant n'afirma la simplicitat, i li atribueix les forces de repulsió i atracció; ara bé, aquestes forces s'han de comptar entre les determinacions externes o entre les internes? El que Kant diu és especialment poc clar⁸⁷, encara que el seu caràcter essencial sembla que les atansa més a

⁸⁵ W II, 927 (Ak II, 321).

⁸⁶ Cf. *supra* les interpretacions d'Adickes, Simmel i Endler.

⁸⁷ La *vis impenetrabilitatis* o *vis repulsiva* és *cuilibet elemento ingenita* (W II, 546); amb la força d'atracció, Kant en diu que *sint in elementis* (W II, 548).

aquestes últimes (les determinacions externes són explicitades com a accidentals⁸⁸). Però, en tot cas, el fet de qualificar les mònades com a *físiques* sembla allunyar-les d'una significació metafísica, a la manera de la mònada leibniziana (amb percepció i apetició). I, en canvi, és aquesta significació la que sembla retornar aquí. ¿Recuperació de la metafísica de Leibniz⁸⁹ en un escrit encaminat a denunciar els somnis de la ciència visionària?⁹⁰ Salvant tot el que s'hagi de salvar, bé prou que ho sembla: les relacions externes i l'eficàcia externa (en llenguatge leibnizià, hom diria: l'extensió i les forces derivatives -ordre del fenomènic-) tenen com a fonament una activitat interna (força activa -ordre del metafísic-).

Una curiosa nota a peu de pàgina⁹¹ explicita i aprofundeix el parentiu amb Leibniz:

"Leibniz diu que aquest fonament intern <*dieser innere Grund*> de totes les seves relacions externes i dels seus canvis és una *facultat de representació* <*Vorstellungskraft*>, i filòsofs posteriors acolliren aquest pensament no del tot desenvolupat <*unausgeführt*> amb riotes. Però no haurien fet malament si abans haguessin reflexionat sobre si una substància com és una part simple de la matèria és possible sense cap estat intern, i aleshores, si no el

⁸⁸ W II, 538.

⁸⁹ Certament, dins dels límits marcats pel caràcter hipotètic del discurs kantià en aquest text. Però això no obstant, la defensa de Leibniz enfront de les riotes dels contemporanis és contundent (W II, 535; Ak II, 328).

⁹⁰ No seria aquest més que un altre dels nombrosos elements que contribueixen al ja esmentat caràcter confús de l'estatut epistemològic dels *Träume*.

⁹¹ W II, 535 (Ak II, 328); Kant subratlla.

volien excloure, els pertocava inventar algun altre estat intern possible diferent del de les representacions i les activitats que en depenen. Tothom veu per si mateix que, si s'atorga a les parts elementals simples de la matèria una facultat de representacions obscures <*dunkler*>, d'aquí no resulta encara una facultat de representació de la matèria mateixa, perquè múltiples substàncies d'aquesta mena lligades en un tot no poden tanmateix compondre mai una unitat pensant."

Ben segur, la qualificació dels elements com a parts simples de la matèria, i l'orientació general dels *Träume* accentuant el dualisme, fan pensar més aviat en tesis wolffianes que no pas pròpiament leibnizianes. Però això no obstant, el dualisme general de l'obra s'atenua en aquest passatge⁹², i la denúncia de la mala interpretació consistent en pensar les mònades leibnizianes com a petites partícules materials⁹³ permet atribuir a Kant una lectura del leibnizianisme més lúcida que la de la majoria dels seus contemporanis⁹⁴. I, finalment, el passatge transcrit representa una molt notable reivindicació d'una de les més significatives tesis leibnizianes: caldrà recordar les caracteritzacions de la mònada com

⁹² I, d'altra banda, també Leibniz s'expressa sovint de manera que sembla reduir la qüestió de la comunicació de les substàncies al cas concret de la relació cos/ànima (per exemple, *Système nouveau* i textos afins).

⁹³ W II, 948 (Ak II, 339).

⁹⁴ A desgrat del certament inadequat ús del terme "part" per a referir-se al que de fet és "fonament"; una tal lectura més lúcida se li podrà atribuir amb certesa més tard (cf. p. ex. Ak XX, 368; hi haurem de tornar).

a força ("que els alemanys anomenen *Kraft*"⁶⁵) dotada de percepció (representació d'una multitud en la unitat⁶⁶)? Que únicament en les percepcions i llurs canvis poden consistir les *accions internes* de les substàncies simples⁶⁷?

De seguida veurem que aquesta concepció sembla quedar encara oberta en la *Kritik der reinen Vernunft*, amb què la qüestió del grau de semblança entre la mónada leibniziana i la cosa en si kantiana rep nova llum⁶⁸. Abans vull notar que la distinció entre l'estat intern i l'estat extern de la matèria apareix igualment en una lletra a Mendelssohn del 8 d'abril de 1766, contemporàniament als *Träume*, doncs, però sense el matis irònic que acompanya sempre aquests i que fa suspectes les tesis que contenen, per seriosament que hi semblin considerades:

"Al meu parer, tot depèn de cercar les *data* del problema de *com l'ànima és present en el món tant per a les natures materials com per a les altres de la seva mena*. Cal trobar per tant en una tal substància la força <*kraft*> de l'activitat exterior i la *receptivitat* de patir l'exterior, de què la unió amb el cos humà és només un cas particular. Ara bé, atès que sobre

⁶⁵ *De primae philosophiae emendatione*, G IV, 469.

⁶⁶ *Monadologie*, § 14.

⁶⁷ *Monadologie*, § 17 (Leibniz subratlla); cf. semblantment *PNG*, § 2.

⁶⁸ Amb Belaval ("Sur un point de comparaison entre Kant et Leibniz", en: Kaulbach i Ritter (eds.), *Kritik und Metaphysik Studien*, Berlin, 1966), acceptem de plantejar la qüestió de si la cosa en si s'assembla a la mónada en termes d'anàlisi de si aquella posseeix percepció i apetició; però a diferència de l'eminent intèrpret de Leibniz, no gosaríem anar tan de pressa en respondre negativament.

això no gaudim de cap experiència per mitjà de la qual poder conèixer un tal subjecte en diferents relacions que només són aptes per a manifestar la seva força o capacitat exterior; i atès que l'harmonia amb el cos mostra només una correspondència <*gegenverhältnis*> entre l'estat *interior* de l'ànima (el pensament i la voluntat) i l'estat *exterior* de la matèria del nostre cos, i per tant no mostra cap relació entre una activitat *exterior* i una altra activitat *exterior*; és en conseqüència totalment incapaç per a la solució de la *quaestion <sic>*." ⁹⁹

El pensament i la voluntat (percepció i apeticció) corresponen a l'estat interior de la substància immaterial; el que cal trobar és com pot ser present externament; i a la inversa: de la substància material només en coneixem l'estat exterior, però no pas l'interior. L'harmonia entre aquella i aquesta (ànima/cos) mostra només una correspondència dels dos registres que no dóna raó però de la dificultat que l'acció de l'ànima en l'espai representa¹⁰⁰.

No és sobrer indicar aquí que aquesta distinció pre-crítica entre l'estat intern i l'estat extern reapareixerà en la *Kritik der reinen Vernunft*, transformada en la distinció entre el fenomen i la cosa en si, bé que amb una diferència fonamental: també aleshores el pensament pertanyerà a l'àmbit del

⁹⁹ Ak X, 71-72. Kant subratlla.

¹⁰⁰ La lletra fa pensar, ben segur, en Leibniz, però també en Malebranche: cf. p. ex. les *Entretiens sur la Métaphysique et sur la Religion*, trad. cast. Reus, Madrid, 1921, p. 128, amb la seva insistència a precisar què és el que veritablement mostra l'experiència; la continuació de la lletra de Kant, sobre la incomprehensibilitat de la connexió causa-efecte (tema ja de les *Neg. Grössen*, Ak II, 202-204), confirmaria encara aquesta impressió, que posaria Malebranche (tema de la impotència causal del finit) en el rerafons del text (i no pas Hume).

fenomènic. Però el que es mantindrà és la possibilitat que

"allò que serveix de base als fenòmens externs, que afecta <affiziert> el nostre sentit de tal manera que aquest obté les representacions d'espai, matèria, figura, etc, aquest quelcom, considerat com a noumen (o millor, com a objecte transcendental), podria tanmateix ser també alhora el subjecte dels pensaments, encara que a través de la manera com el nostre sentit extern és afectat no obtinguem cap intuïció de representacions, volicions, etc, sinó només de l'espai i les seves determinacions." 101

El referent immediat és la distinció real cartesiana entre l'ànima i el cos¹⁰², que desapareix en la perspectiva crítica, en reduir l'una i l'altre a mers fenòmens. La conclusió¹⁰³ serà que no es pot aplicar a la cosa en si la distinció real que val del fenomenic; però resta dempeus la possibilitat de simplement pensar que l'en si de la matèria sigui de la mateixa (desconeguda) natura que l'en si del pensament¹⁰⁴.

Pel que fa, doncs, als *Träume*, podem concloure:

La concepció de l'espacialitat dels elements

101 A 358.

102 El referent menys transparent és la polèmica entre Locke i Leibniz (cf. *Nouveaux Essais*, "Préface") sobre si la matèria pot o no pot pensar. Vegeu ja la darrera part de la nota dels *Träume* sobre Leibniz que hem transcrit més amunt.

103 Cf. A 358ss.

104 La qual cosa apropa la noció de cosa en si a la mónada leibniziana, malgrat la crítica contundent de B 321-322/A 265-266 (que, finalment, assenyala que la reflexió leibniziana és "dogmàtica", en pretendre conèixer l'en si). Hi haurem de tornar en el darrer capítol.

materials és la mateixa que la formulada en la *Monadologia physica*; l'afirmació simultània de l'espacialitat i la simplicitat de les substàncies materials permet (bé que no s'expliciti en el text de 1766) una mateixa solució al problema del continu; la concepció de l'espai no sembla tampoc haver canviat.

Quant a la interpretació del leibnizianisme, hom pot notar, com a novetat, només l'elogi de la nota comentada, bé que, certament, atès el seu caràcter incidental, i donat que el plantejament general és el mateix que el de 1756, cal no exagerar-ne tampoc la significació. Es un element, però, que caldrà tenir en compte en vistes a la interpretació de Leibniz del Kant madur.

4.6. LA RUPTURA: 1768.

El breu opuscle de 1768 *Von dem ersten Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume* ocupa, al meu entendre, un paper fonamental en l'itinerari intel·lectual de Kant: el descobriment de la natura intuïtiva de l'espai, que s'insinuava (com la del temps) des dels escrits de l'any 1763, finalment cristal·litza. Parlo de ruptura perquè és aquí que Kant trenca amb la noció de l'espai dominant des d'almenys la *Monadologia physica*, en refutar la concepció leibniziano-wolffiana que ha estat també, almenys en alguna mesura -que hem mirat de precisar en les pàgines precedents-, la seva.

La *causa* d'aquesta ruptura és el descobriment de la irreductibilitat de la intuïció a concepte. L'exemple que ho mostra -gairebé un *experimentum crucis* baconià¹ que ha de permetre de decidir el valor de les teories leibniziano-wolffiana i kantiana²- és la incongruència espacial (figures simètriques incongruents).

Les *conseqüències* seran: primer, la recuperació de les dificultats del continu (el que conformarà la segona antinòmia de la *KrV*): en rebutjar la noció d'espai amb què treballava la *Monadologia physica*, s'esvaeix la solució al problema que allà en ell es recolzava; i, segon, l'aparició de noves dificultats

¹ Cf. *Novum Organon*, II, xxxvi.

² Pràcticament és plantejat d'aquesta manera en la versió posterior dels *Prolegomena* (§ 13).

(que configuraran el que serà la primera antinòmia de la *KrV*) nascudes de pensar l'espai com a posseïdor d'una realitat pròpia³; l'estímul que conduirà al criticisme troba aquí el seu origen.

L'article de 1768, confirmant una tendència que havíem ja observat en les obres de 1763, representa, doncs, un rebuig explícit -que marcarà un punt de no retorn en el kantisme- de la concepció leibniziano-wolffiana que fa de l'espai l'ordre de la coexistència entre les substàncies, on totes les qualitats es poden determinar per un sistema de relacions. El descobriment de la incongruència mostra que hi ha en l'espai un element irreductible a l'anàlisi, que escapa a tota conceptualització; no n'hi ha prou de determinar les relacions de coexistència per a definir els llocs de les coses; les diferències de regió només es poden copsar per mitjà d'una intuïció.

Això significa que s'ha de reconèixer a l'espai un caràcter particular que no s'acaba en la simple relació d'existència simultània entre els cossos. Però aquesta realitat pròpia no ha de ser interpretada, tanmateix, a la manera newtoniana⁴: les dificultats que això

³ Les *Reflexionen* dels anys 1768 han mostrat (cf. Vaihinger, *Comm.*, II, pp. 436 i 530s; Cassirer, *Das Erkenntnisproblem*, II, p. 577n; etc) la importància que aquí ha representat l'estudi de la polèmica entre Leibniz i Clarke.

⁴ Amb F. Kaulbach, *Die Metaphysik des Raumes bei Leibniz und bei Kant*, Köln, 1960, pp. 86, 95, 105-107; cf. també: G. Iomni i M. Schiavetti, "Las contrapartes incongruentes: el descubrimiento del espacio en Kant", *Revista de filosofía*, 1985, p. 70.

comportaria han estat denunciades ja per Leibniz⁵. L'espai no és l'objecte d'una sensació exterior, sinó allò que en condiciona la possibilitat; som a la vora de la concepció de l'espai com a forma de la intuïció del món sensible (*Dissertatio*), que tindrà l'avantatge de ser intel·ligible (evitant els problemes esmentats amb què topen els newtonians) i, alhora, respectar l'experiència (que s'oposa als leibniziano-wolffians en el fenomen de la incongruència).

Es, deia, la problemàtica del que seran les antinòmies matemàtiques de la *Kritik der reinen Vernunft* allò que durà Kant en aquesta direcció: el laberint del continu reapareix amb el rebuig de la noció leibniziano-wolffiana d'espai (Kant no podrà ja sostenir que la divisibilitat de l'espai no implica la de les substàncies, perquè aquell no és ja la mera relació externa d'aquestes); i, a més, Kant es troba, en afirmar el caràcter originari i absolut de l'espai, amb totes les dificultats que giren al voltant de la primera antinòmia, i que Leibniz havia aixecat contra Clarke.

Per això, aquest opuscle s'ha de veure com un estat intermedi en la filosofia kantiana de l'espai: estableix definitivament que aquest pertany a l'ordre de la intuïció i no pas del concepte; però no en determina encara amb precisió l'estatut ontològic que haurà d'evitar l'escàndol que representa admetre una

⁵ Vegeu Leibniz a Clarke, III, 3, 5 i 6; IV, 6, 9, 10, 13, 15; V, 29, 52, etc.

noció que la raó no pot pensar sinó antinòmicament.

Analitzem amb una certa detenció el text sobre les *Gegenden im Raume*:

L'escrit té per objectiu la recerca filosòfica, no matemàtica, de l'espai⁶. Això fa la diferència amb el projecte leibnizià d'*Analysis situs*⁷: Leibniz volia determinar matemàticament les magnituds; la possibilitat d'una tal determinació rau en l'espai⁶; però l'espai no s'esgota en l'ordre de situacions (*Lage*) de les parts entre si; cal tenir en compte el concepte de regió (*Gegend*), que remet no a la relació

⁶ W II, 993 (Ak II, 377).

⁷ Des del *De Arte combinatoria*, la tendència de Leibniz ha estat subordinar el quantitatiu (que inclou alguna cosa d'imaginari) al qualitatiu; aplicat a la matemàtica: la mesura s'ha de subordinar a l'ordre, i la consideració de la semblança no és en la geometria menys important que la de la igualtat (C 348); la veritat de la figura rau menys en el seu aspecte quantitatiu que en el seu aspecte qualitatiu, i es pot pensar en una anàlisi que determini les figures per la sola consideració de l'ordre dels seus punts (això és, del seu *situs*: la situació o posició d'un punt és la seva relació amb els altres; el seu *modus coexistentiae* -GM VII, 18-); és el propòsit de l'*Analysis situs*. Però cal sempre tenir en compte que el concepte de *situs* té una doble lectura, matemàtica i metafísica: des del punt de vista, abstracte (C 8-9), de la matemàtica (*logica imaginationis*) es pot parlar d'igualtat, de punts iguals a altres punts, de situacions congruents; però no des del punt de vista, concret, de la metafísica: el principi de la identitat dels indiscernibles estableix la varietat infinita i irrepetible del real. Els punts matemàtics són congruents (cf. GM VII, 29: "són *congruents* els que, si són diversos, només poden ser discernits respecte a l'exterior", per exemple dos punts, o dos instants), però són abstraccions; els punts metafísics, reals, són incongruents: no hi ha dues mònades amb la mateixa posició (en la mateixa relació de coexistència); no hi ha diferència que sigui merament extrínseca.

⁶ L'extensió (*spatii magnitudo*: GM VII, 18) és possible per l'espai.

mútua entre les parts, sinó a la seva relació envers "l'espai fora d'elles, (...) l'espai universal com a unitat, del qual tota extensió ha de ser considerada com una part." ⁹

Aquest concepte de "regió", semblantment al de "direcció" de l'oposició real¹⁰, no pot ser completament caracteritzat mitjançant relacions (en què es distingeix del de "situació"); només és accessible als "judicis intuïtius" com els de la geometria¹¹. Això ens forneix una prova "que l'espai absolut, independent de l'existència de tota matèria, i fins com a primer fonament de la possibilitat de la seva composició, té una realitat pròpia." ¹²

Tenim, doncs, que (a) l'espai no resulta de "l'abstracció de les relacions de les coses reals"¹³; té alguna mena de realitat original, anterior als o independent dels objectes, i que permet de situar-los (establir-ne relacions); i (b) aquesta noció només ens és accessible intuïtivament¹⁴. Els intents d'establir-la "per mitjà dels més abstractes judicis de la metafísica"¹⁵ han estat debades; tampoc no han resultat

⁹ W II, 993-994 (Ak II, 377-378).

¹⁰ Cf. *Neg. Grössen*, W II, 818 (Ak II, 203-204): s'hi resol finalment en un "concepte simple" inanalitzable.

¹¹ W II, 994 (Ak II, 378).

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ W II, 1000 (Ak II, 383).

¹⁵ W II, 994 (Ak II, 378). Segons Vaihinger (*Con.* II,

reeixits els arguments d'Euler a partir de les lleis del moviment¹⁶, que si bé mostren algunes de les dificultats de la tesi que fa de l'espai una relació abstracta entre els cossos, deixen en l'aire dificultats no menors quan volem pensar *in concreto* aquestes lleis segons el concepte d'espai absolut¹⁷.

La tesi de Kant és, doncs, prou definida: el concepte de regió implica el caràcter absolut, original i irreductible de l'espai. Quina és la seva gènesi psicològica? El primer fonament és el nostre propi cos, que, tridimensional, ens permet de distingir les regions que anomenem dalt i baix, davant i darrera, dreta i esquerra¹⁸. Són aquestes distincions les que ens permeten de llegir un full, interpretar un mapa del cel, obtenir coneixements geogràfics; fins i tot, constitueixen un tret característic dels éssers naturals (direcció del creixement dels cabells, llúpols, mongetes; sentit de les closques dels 413-414), Kant pensa en la polèmica entre Leibniz i Clarke.

¹⁶ Cf. les cèlebres *Réflexions sur l'espace et le temps*, memòria presentada a l'Acadèmia de Berlín l'1 de febrer de 1748, on Euler conclou del caràcter inqüestionable de la mecànica (especialment del principi d'inèrcia -primera llei newtoniana del moviment-) la realitat absoluta del temps i l'espai (§ 17); fer de l'espai quelcom ideal és reduir les lleis de la mecànica a simples imaginacions, però "seria absurd mantenir que pures imaginacions puguin servir de fonament a principis reals de la mecànica" (§ 5). Hom notarà que el procediment d'Euler és el mateix que vam descobrir en el tractament de la monadologia (*cf. supra* apartat 4.3.).

¹⁷ W II, 994 (Ak II, 378). Verssemblantment, les dificultats que Leibniz aixeca contra Clarke.

¹⁸ W II, 995 (Ak II, 378-379).

caragols; constitució del cos humà):

"Amb això volem notar que el fonament <Grund> de la determinació completa d'una figura corporal no rau només en la relació i situació de les seves parts mútuament, sinó encara, a més, en una relació envers l'espai absolut universal, com el pensen els geomètres; que, encara que aquesta relació no pugui ser immediatament percebuda, és únicament en aquesta raó <Grund> que rauen aquelles diferències dels cossos." 19

Aquestes distincions de regió (dreta/esquerra, etc) no només són un tret distintiu, entre altres, dels objectes, sinó que poden arribar a ser l'únic que els distingeixi: les figures geomètriques iguals en una superfície plana són superposables; però no és sempre així en l'espai tridimensional: no ho són un cargol enroscat d'esquerra a dreta i un d'enroscat de dreta a esquerra (només un encaixarà en una femella de dreta a esquerra); ni dos triangles esfèrics d'hemisferis oposats; ni les mans dreta i esquerra, per iguals que siguin pel que fa a proporció i situació de les parts i a magnitud total, "de manera que una descripció completa d'una ha de valer de l'altra en tots els aspectes" 20; són el que Kant anomena "contraparts incongruents" (*incongruente Gegenstücke*), i la matemàtica moderna "objectes enantiomorfs", com un objecte asimètric i la seva imatge reflectida en un mirall.

La conseqüència filosòfica que Kant extreu d'aquests exemples és la següent:

19 W II, 998 (Ak II, 381).

20 *Ibid.*

"La figura d'un cos pot ser completament semblant a la d'un altre, i la magnitud de llur extensió del tot igual, de manera però que resti una *diferència interna* <*innerer Unterschied*>" -que les fa no superposables-; "aquesta diferència ha de ser tal que descansi en un *fonament intern* <*innerer Grund*>." ²¹

Què vol dir "diferència interna", "fonament intern"?

No pot tractar-se d'una propietat de l'objecte, perquè en aquest aspecte els incongruents són del tot iguals. Buroker²² opina que "intern" ha de ser emprat aquí en el mateix sentit en què era utilitzat en la *Monadologia physica*²³, com a sinònim de "fonamental", "irreductible" (en el sentit que Leibniz afirma que tota diferència extrínseca n'ha de tenir una

²¹ W II, 999 (Ak II, 382); jo subratllo. La parella d'adjectius "iguals i semblants" (*gleich und ähnlich*) apareixen contínuament en l'opuscle, i també en totes les versions que de la mateixa argumentació farà el Kant crític (*Prolegomena*, § 13, *MAN* -W IX, 29s-; "*similia et aequalia*" en el llatí de la *Dissertatio*, § 15 C -W V, 58ss-); la seva presència simultània es fa, redundant, estranya al lector; però s'entén des de l'òptica anti-leibniziana de l'opuscle: la diferència entre dos objectes incongruents roman malgrat que puguin tenir idèntiques *forma* i *magnitud*; cal recordar que Leibniz definia com a *iguals* dues coses amb la mateixa *magnitud*; com a *semblants*, dues coses amb la mateixa *forma* (Cf. GM V, 178: "*aequalia sunt quorum eadem est magnitudo, ita similia sunt quorum eadem est forma*"; semblantment: GM VII, 18, 275; C 348; etc); el principi dels indiscernibles, que regeix el real, impossibilita de parlar d'igualtat a nivell qualitatiu, on hi haurà, a tot estirar, semblança; només en una consideració quantitativa (abstracta) hi pot haver igualtat; cf. *supra* nota 7.

²² *Op. cit.*, pp. 66-67.

²³ Cf. esp. W II, 538 (Ak I, 481).

d'intrínseca a la base²⁴).

Penso, però, que la utilització del mot "intern" s'ha d'entendre en aquest context des d'un punt de vista polèmic: el terme "extern" és el que cal aplicar sens dubte a les relacions espacials²⁵; relacions espacials són relacions externes, per molt que puguin ser irreductibles a propietats conceptuals, com remarca Buroker, o intrínseques en sentit leibnizià. Però *si* l'espai és només la relació recíproca entre les parts, aleshores el terme "extern" ens és vedat, perquè pel que fa a relació entre les parts els enantiomorfs són iguals²⁶. Kant ha de dir que la diferència de regió és interna perquè el terme "extern" equival a "espacial", i l'espai, en la hipòtesi que es tracta de rebutjar, no en pot donar raó. De fet, el mateix caràcter paradoxal que representa anomenar "interna" la distinció entre dreta i esquerra mostra que la concepció de l'espai que a això obliga ha de ser errònia.

No és que Kant pensi realment, doncs, que la diferència és interna²⁷, sinó que l'ha de caracteritzar així per no poder disposar del terme "extern". L'estructura argumental seria la següent:

1. Extern = espacial.
2. Espai = relació entre les parts.

²⁴ Cf. p. ex. G II, 240.

²⁵ Cf. Lalande, *Vocabulaire*, *sub voce* "externe", "espace", i afins.

²⁶ W II, 999 (Ak II, 382).

²⁷ En contra: Buroker, *loc. cit.*

3. La diferència de regió no s'explica per una diferent relació entre les parts.

4. La diferència de regió no és espacial (per 2 i 3).

5. La diferència de regió no és externa (per 4 i 1), sinó interna.

Però Kant creu realment tan poc que la diferència de regió sigui interna com que no sigui espacial; si no s'admet 2, no se segueixen 4 ni 5.

Aquesta lectura es justifica, a més, perquè permet donar raó d'un text posterior, inexplicable si no és a partir d'una certa vacil·lació terminològica de Kant basada en la raó que hem indicat més amunt; en els *Prolegomena*²⁸, després de descriure el fet que dos triangles esfèrics de dos hemisferis oposats són iguals però no superposables, Kant escriu:

"Hi ha aquí una diferència *interna* <*innere Verschiedenheit*> dels dos triangles, que cap enteniment pot mostrar com a intrínseca <*innerlich*>, i que es revela només mitjançant la relació exterior en l'espai."

Fins aquí, cap diferència amb el text de 1768, tret del mot "intrínsec": *La diferència és interna, però no intrínseca*²⁹. Però tot seguit (en la mateixa pàgina de l'edició original, A 59!), després d'esmentar "casos més habituals de la vida comuna" com una mà i la seva imatge especular, afirma:

"No hi ha aquí cap diferència interna <*innere Unterschiede*>, que algun enteniment

²⁸ W V, 148-149 (Ak IV, 286); Kant subratlla.

²⁹ Equival a la versió dels *MAN*: W IX, 30 (Ak IV, 384).

pogués tan sols pensar; i tanmateix les diferències són intrínseques <innerlich>, com ensenyen els sentits."

Això és, *la diferència no és interna, però és intrínseca.*

Només es pot donar sentit a aquests textos llegint-los de la manera següent:

Primer passatge transcrit:

Hi ha aquí una diferència interna (= no externa o no espacial, si l'espai és la relació entre les parts) que cap enteniment pot pensar com a intrínseca (= conceptual), ja que es revela només als sentits.

Segon passatge transcrit:

No hi ha aquí cap diferència interna (= conceptual) que algun enteniment pogués tan sols pensar; i tanmateix les diferències són intrínseques (= essencials; no extrínseques), com mostra la intuïció.

Kant està obligat a la primera formulació perquè l'argumentació està adreçada precisament contra la concepció (leibniziano-wolffiana) d'espai que impedeix de qualificar la diferència de regió com a externa (i per això és la redacció que apareix en *totes* les variants que de l'argument hi ha en el *corpus* kantianà); però la formulació més natural hauria de ser la segona, més d'acord amb la terminologia de la tradició en general.³⁰

³⁰ El que és intern és només conceptualment assequible: cf. encara el Kant crític jutjant Leibniz, *KrV* B 321-322/A 265-266. Pel que fa a "intrínsec" com a equivalent a "essencial", vegeu (ultra els passatges del mateix Kant a la *MPh* citats *supra*, o els també esmentats -cf. l'apartat 4.4, nota 66- d'Arnauld i

Tornant a les *Gegenden im Raume*: els exemples d'objectes simètrics incongruents esmentats per Kant fan palès que hi ha en els cossos quelcom més que la simple relació entre les parts (quelcom no espacial, si l'espai ha de ser considerat com aquesta relació; per tant, intern).

En aquest punt, Kant introdueix una mena d'argument derivat, que no reapareixerà en cap altre lloc³¹:

Suposem que el primer ésser creat fos una mà humana; caldria que fos o bé dreta o bé esquerra (en efecte, essent diferents, l'acte creador no podria ser el mateix en un cas que en l'altre). Ara bé, si l'espai no és res més que les "relacions externes de les parts de la matèria que es troben les unes al costat de les altres" (com pensen "molts dels darrers filòsofs, sobretot alemanys"³²), llavors, en el cas esmentat en què només existeix una mà, no hi ha altre espai que aquell que les relacions de les seves parts constitueixen. Però atès que, quant a relacions entre les seves parts, la mà dreta i l'esquerra són completament iguals, l'esmentada primera mà creada hauria de ser en aquest aspecte indeterminada, i per tant (si el segon ésser creat fos un cos sense mans)

Nicole, Spinoza, Leibniz, Baumgarten) Lalande, *Vocabulaire, sub voce "extrinsèque"*.

³¹ W II, 999-1000 (Ak II, 383). En la perspectiva de la subjectivitat de l'espai, la hipòtesi no és pensable.

³² Kant pensa, òbviament, en la tradició leibniziano-wolffiana. Cf. p. ex. Wolff, "*Deut. Met.*", § 46; Baumgarten, *Met.*, § 239.

hauria de poder convenir tant a un braç dret com a un braç esquerre, la qual cosa és impossible.

De totes aquestes consideracions, Kant conclou³³:

1. Les determinacions de l'espai no són conseqüència de les situacions de les parts de la matèria, sinó a la inversa. Es a dir, l'espai no és simplement la relació exterior entre les parts; l'ordre de coexistència no explica l'espai; al contrari, el pressuposa. El prefix co- de la definició leibniziana fa que aquesta esdevingui circular³⁴.

2. Hi ha en els cossos diferències veritables que es refereixen només a l'espai absolut i originari. Es a dir, hi ha diferències no pensables conceptualment per cap enteniment: intuïtives.

Aquestes dues conclusions són clarament anti-leibnizianes; però cal notar que Kant no afirma en la segona cap mena de "realisme espacial", a la manera newtoniana, sinó que només hi assenyala el caràcter no conceptual de l'espai; que això és així, s'estableix en la conclusió següent, que sembla pensada per a marcar les distàncies envers aquella interpretació:

3. L'espai *absolut* no és cap *objecte d'una sensació exterior*, sinó un *concepte fonamental* que les³⁵ fa possibles.

³³ W II, 1000 (Ak II, 383).

³⁴ Així explicitat, el retret és formulat en la *Diss.* (§ 15, D).

³⁵ *Dieselbe* (fem.), no pas *dieselben* (pl.): fa possible la sensació, no l'objecte. De totes maneres, sembla que l'estat del manuscrit no permet de decidir-ho

Cal entendre "absolut" com a sinònim de "irreductible a concepte de l'enteniment", això és, segons la terminologia posterior, "intuïtiu"; què si no? No es pot entendre a la manera d'un gran receptacle, en la línia newtoniana, perquè "no és cap objecte d'una sensació exterior"; no es tracta d'una "cosa", amb existència independent; és un "concepte fonamental" que fa les sensacions exteriors possibles. Som ja a la vora del "concepte intuïtiu" de la *Dissertatio*.

Però no s'ha de pretendre de llegir ja ara la tesi de 1770; aquí, l'existència d'incongruents serveix només per a establir que l'espai no pot pas ser el que els leibnizians pretenen: un mer *Gedankending*, simple idea abstracta de la relació entre els cossos; és quelcom "accessible per intuïció al sentit intern". La tesi leibniziana topa amb l'experiència (incongruència). Però no és clar què sigui encara l'espai: admetre'l com fan "filòsofs penetrants en llur sistema de la natura" no manca de dificultats³⁸.

absolutament; l'edició original duu *dieselbe*, opció seguida per Rosenkranz i per Ak i W; però Hartenstein llegeix *dieselben*. Cf. sobre això Vaihinger, *Com.* II, 432-433.

³⁸ Quines? La qüestió té transcendència, perquè significa determinar la causa de la "gran llum" de 1769 i, en general, la gènesi del criticisme. M'inclino -ja ho he insinuat més amunt- per la hipòtesi de les antinòmies (matemàtiques). Cf. els llocs majors: *Refl.* 5037 (Ak XVIII, 69); A Beck, 20.I.1792 (Ak XI, 300); A Garve, 21.IX.1798 (Ak XII, 255); *Diss.*, § 2 (Ak II, 390-392; W V, 20-26), § 28 (Ak II, 415-416; W V, 94-98); *Proleg.*, § 50. D'entre l'enorme quantitat de literatura secundària, vegeu, a tall de mostra, Vaihinger, *Com.*, II, 427-436; Torretti, *op. cit.*, 131-146.

4.7. EL KANTISME: 1770.

Les dificultats esmentades al final de l'apartat precedent condueixen Kant al punt de vista expressat per la *Dissertatio* de 1770: *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis*. Des de la nostra problemàtica, l'obra representa un estadi important, perquè:

1. Es la primera publicada després de la gran edició d'obres de Leibniz a cura de L. Dutens, que permetrà d'analitzar les al·lusions que des d'ara es facin a aquest autor des de la hipòtesi de treball anunciada al començament de la nostra recerca: considerar com a probablement conegudes en textos originals les doctrines leibnizianes esmentades per Kant, sempre que l'esmentada edició ho faci possible.

2. La concepció kantiana de l'espai és ja exposada en els seus trets essencials, tal i com serà represa en l'"Estètica transcendental"¹.

Aquesta segona consideració és la que ens duu a afirmar en el títol: "El kantisme: 1770"; sense que això impliqui cap posicionament respecte a la *disputata quaestio* del lloc que s'ha d'atorgar en l'itinerari de Kant a la *Dissertatio*. Quant a això, cal assenyalar, almenys, els elements següents:

1. Les declaracions del propi Kant insistint en el paper inaugural de la *Dissertatio*.

2. El relleu de la doctrina de la idealitat

¹ Vaihinger (*Com.* II, 411n) anomena aquesta secció de la *KrV* "adaptació alemanya de la *Dissertatio*".

transcendental de l'espai i el temps en el kantisme.

Aquesta segona reflexió comportaria:

- determinar en quina mesura el plantejament de la *Dissertatio* és psicològic o transcendental;

- determinar en quina mesura ho és el plantejament homòleg de l'"Estètica transcendental";

- determinar en quina mesura el plantejament psicològic desapareix completament en el criticisme (¿en A? ¿en B? ¿enlloc?), i en quina mesura és l'abandó d'aquell plantejament el que el defineix;

- determinar en quina mesura la doctrina de l'"Estètica transcendental" comporta lògicament la de la "Lògica transcendental" (o, a la inversa, si és l'"Estètica" un residu dogmàtic -amb la *Dissertatio*-, com volen els neokantians, i és la "Lògica" l'essencial del kantisme)².

Es tota una imatge del kantisme la que és aquí en joc, que no podem pas decidir en un parell de pàgines; indiquem solament que, *si més no des d'un punt de vista genètic*, la doctrina de la *Dissertatio* és d'una importància difícilment exagerable en l'evolució de Kant, bé que, certament, el seu component dogmàtic és innegable (i fins sorprenent en relació amb la posició

² Vegeu sobre tot això, entre molts d'altres: Philonenko, *op. cit.*, I, pp. 89-100; Cassirer, *Das Erkenntnisproblem*, ed. cit., II, pp. 580ss; Heidegger, *Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft*, 1977; trad. fran. Gallimard, París, 1982, esp. pp. 89-94; tots remetent, en un o altre sentit, a la interpretació de l'escola de Marburg (Natorp, *Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften*, 1910; Cohen, *Kants Theorie der Erfahrung*, Berlín, 1918).

kantiana l'any 1766). Tot això fa difícil la qualificació de l'obra com a primera del període crític o bé com a darrera del pre-crític; dependrà, finalment, del que es consideri essencial al plantejament crític. Però a l'hora de jutjar la interpretació kantiana de Leibniz, ens ha semblat més oportú considerar-la com a tancant l'etapa pre-crítica, perquè la concepció de l'espai que s'hi exposa (i en relació amb la qual es jutja la leibniziana) respon a un conjunt de problemes oberts anteriorment: el problema del continu, que reapareix en esfondrar-se la solució de la *Monadologia physica* (que recolzava en una determinada lectura de la definició leibniziano-wolffiana d'espai), i les dificultats de pensar, després del que ha escrit Leibniz contra Clarke, l'espai com a quelcom que té una realitat pròpia; és el resultat aporètic de l'opuscle de 1768 allò que mena Kant a la doctrina de la *Dissertatio*.

De les cinc seccions en què es divideix l'obra, únicament en la tercera trobem al·lusions explícites a Leibniz, a l'hora de determinar l'estatut de l'espai i del temps. Però algunes de les tesis principals de la monadologia leibniziana són implícitament presents en altres parts de l'obra: així, per exemple, en el plantejament de la "Secció I" (§ 1), la resolució del concepte de composició en el de parts simples té com a rerafons els primers paràgrafs de la *Monadologie* de

Leibniz³; i tota la "Secció IV" és posada en termes leibnizians (quin és el principi de la relació de totes les substàncies del món?), com el mateix vocabulari utilitzat posa sovint de manifest⁴.

Leibniz és present també, òbviament, en la "Secció II", bé que, curiosament, Kant no l'esmenti. La distinció fonamental entre el sensible i l'intel·ligible, que per primera vegada s'hi estableix en el kantisme (tot i que era ja anunciada, almenys, des dels escrits de 1763), serà la divergència principal que aquest mostrarà amb el leibnizianisme, al qual retreurà haver-la desconegut. Serà un *Leitmotiv* de Kant contra Leibniz des de la *Kritik der reinen Vernunft*; sorprenentment, aquí s'adreça només contra Wolff⁵. Per això, posposarem l'anàlisi del retret fins al moment d'estudiar el període crític de Kant.

La distinció entre el coneixement sensible i el coneixement intel·lectual, tematitzada en la "Secció II", funciona ja de fet en la "Secció I", que té com a objecte la noció de món en general⁶: efectivament, el

³ Es el raonament que duu allà a l'establiment de l'existència de mònades, però també, com hem vist, el de la "*Deut. Met.*" de Wolff o el de la *MPh* de Kant. Reapareixerà encara en la tesi de la 2ª antinòmia de la *KrV*. Ja Hegel va veure la semblança d'aquestes argumentacions: per això la crítica que en la *Ges. Phil.* adreça contra Leibniz (cf. *supra* l'apartat 4.3) és la mateixa que en la *Wiss. Logik* (trad. cast. cit., I, 248, 250) dirigeix contra Kant.

⁴ § 19: *ens extramundanum*; § 21: *harmonia*; etc.

⁵ Cf. § 7.

⁶ Definit com el tot que no és al seu torn part. Compareu amb Baumgarten, *Met.*, § 354: "*Mundus*

concepte de tot (món) no és representable intuitivament, però és pensable conceptualment⁷.

Aquesta distinció es basa en la doble manera d'obtenir-ne la noció (§ 1):

- per mitjà del *concepte* de composició en general (*idea intel.lectual*).

- per la seva realització mitjançant la *sensibilitat*; és a dir, tenint-ne una *intuïció*.

Però en aquesta segona perspectiva, la composició

(universum) est series (multitudo) actualium finitorum quae non est pars alterius".

⁷ La *KrV*, en canvi, en restringir els conceptes a un ús immanent (B 352-3/A 295-6) circumscrit als límits de l'experiència possible, abandonarà la recerca de l'*absolute Totalität* a les idees de la raó; legítima com a tasca (*Aufgabe*), només a causa d'una il·lusió transcendental que cal denunciar pot ser afirmada com a donada (*gegeben*) -cf. p. ex. B 526/A 498-. Pel que fa a la noció de tot (*Ganzes*) en la *KrV*, caldrà distingir encara entre el *compositum* i el *totum* (vegeu B 466-468/A 438-440): el *totum* pertany a l'esfera de la sensibilitat (espai i temps); fa possibles les seves parts (tota part de l'espai és espai -únic-); perquè el tot precedeix les parts, aquestes poden restar indeterminades, i per això la continuïtat és una propietat dels *tota* espai i temps; el continu no pot sorgir per composició (B 39/A 25: el *compositum* equival a la síntesi; és contingut en tots els conceptes de l'enteniment, i no és, per això, una categoria particular -A Tieftrunk, 11.XII.1797; Ak XII, 221-); per això és incompreensible per a l'enteniment (*MAN*, Ak IV, 531). La no distinció entre *compositum* i *totum* és font de possibles confusions: així, p. ex., mentre el *compositum* és sempre necessàriament finit (*Ref1.* 5897; Ak XVIII, 378; caràcter contradictori d'una infinitud donada), espai i temps són magnituds infinites donades, on la infinitud no respon, però, a la pregunta "quina magnitud tenen? Com són de grans?" (B 204/A 163); no se'ls aplica cap categoria de la quantitat, no se'les determina quantitativament (síntesi de l'enteniment), sinó que s'indica la seva manca de determinabilitat, la incompetència del *compositum* en l'esfera del *totum*; per això, espai i temps són *quanta continua*; la *quantitas* és sempre discreta. Recullo aquí els resultats del magnífic treball d'A. J. Dietrich, *Kants Begriff des Ganzen in seiner Raum-Zeitlehre und das Verhältnis zu Leibniz*, 1916; reimpr. Olms, Hildesheim, 1975.

de les parts per a la formació del tot suposa les condicions del temps (l'addició successiva de les parts); és el que Kant anomena, en la *Dissertatio*, síntesi.

Semblantment, en sentit invers:

- a partir d'un compost substancial, s'arriba fàcilment a la idea del simple (suprimida la connexió, resten els elements simples); és el raonament de la *Monadologia physica*.

- però des del punt de vista del coneixement sensible (lleis de la intuïció), la composició només desapareix retrocedint des del tot donat fins a totes les parts possibles; aquesta operació, l'anàlisi, suposa igualment el temps.

La consideració obligada de les condicions del temps en l'obtenció dels conceptes de *món* (per mitjà de la síntesi) i de *simple* (resultat de l'anàlisi) des d'aquests segons punts de vista esmentats fa que només hi hagi la totalitat de parts que els conceptes requereixen si l'anàlisi i la síntesi són completes, és a dir, si es poden realitzar en un temps finit.

En la intuïció, sorgeixen aleshores els problemes de l'infinit i del continu: en una magnitud infinita, el progrés de les parts al tot (síntesi) no té limit⁹; en una magnitud continua, el regrés del tot a les parts (anàlisi) tampoc no en té. Per tant, segons les lleis

⁹ Es la infinitud del món el que duu Leibniz a negar a aquest el caràcter de tot (sempre limitat); agregat infinit, no és sotmès a la magnitud ni al nombre. Cf. p. ex. G II, 305, 314, 362, 424, etc.

de la intuïció, no es pot pensar la totalitat, i, en conseqüència, o bé cal rebutjar els conceptes de continu i d'infinít (perquè incompatibles amb el de totalitat), o bé cal distingir entre *irrepresentable* i *impossible*. Es aquesta segona alternativa la solució de Kant: el que repugna a la raó és impossible, però no ho és el que simplement no obeeix les lleis de la intuïció; passa únicament que no sempre la facultat humana de conèixer és capaç de transformar en intuïcions les idees rebudes de l'intel·lecte; però aquesta incapacitat subjectiva no s'ha de confondre amb una impossibilitat objectiva. Només és impossible el que contradiu la raó (el que és contradictori); la mesura de la representació humana no és la mesura del real.

El fet que un conjunt infinit sigui irrepresentable intuïtivament no implica, doncs, que sigui un concepte impossible⁹. A manca d'una tal distinció, la noció de totalitat absoluta (*universitas*) de les parts, que és un dels moments del concepte de món¹⁰, esdevindria una veritable creu per al filòsof (§

⁹ En la línia cartesiana: cf. Descartes, *Principia*, I, 26; Malebranche, *Recherche de la vérité*, Llibre I, cap. 6; LL. III, part I, cap. 2; Arnauld/Nicole, *Logique*, IV, cap. 1. Ja Hume, d'altra banda, assenyalava al final de l'*Enquiry* el caràcter incompreensible de l'infinít (secció XII, 2ª part). I també els *Träume* distingien entre conèixer una cosa (tenir-ne notícia) i entendre-la (cf. W II, 929).

¹⁰ § 2. Els altres dos moments que s'hi han de considerar són les nocions de matèria i de forma. La primera fa referència a les *parts* del món (les substàncies); la segona, a la seva coordinació, que fa que pertanyin efectivament a un mateix món: definida

2): perquè, en efecte, mai no es podrà pensar com un tot (com acabada) la sèrie infinita (que mai no acaba) dels estats de l'univers: la seva infinitud comporta que no pot tenir final, mentre que el concepte de tot sembla exigir que els estats siguin donats simultàniament¹¹. Aquesta dificultat a l'entorn de l'infinit temporal (Kant parla d'infinit successiu) afecta igualment l'infinit espacial (infinit simultani), perquè el segon implica el primer: admetre un infinit espacial comporta admetre una magnitud on s'ha de poder avançar successivament sense fi; si, doncs, la infinitud espacial comporta la infinitud temporal, la impossibilitat de la segona fa impossible també la primera¹².

com a *principi dels seus possibles influxos* (*ibid.*), recupera el que en els primers escrits pre-crítics era funció de l'atracció (*vid. supra*), i que permetia de distingir entre "mera coexistència" i "connexió efectiva"; semblantment aquí (i, més enllà, § 21): hi podria haver múltiples mons, exteriors els uns als altres; però a diferència de la posició kantiana els anys 50, on l'espai com a coexistència no bastava per fundar la coordinació real de les substàncies, aquí sembla que el problema sigui un altre: aquest principi que ha de ser el fonament de la relació de totes les substàncies (cf. "Secció IV") no pot ser l'espai, perquè aquest és només fenomènic: "dóna testimoniatge" d'aquell principi, però no l'explica (§ 2); és només la manera com és intuït per la nostra sensibilitat (§ 16). Aquest "en si de l'espai" mirarà de ser determinat en la "Secció IV", i esdevindrà incognoscible en la *KrV*. Tornarem sobre això més endavant.

¹¹ La mateixa argumentació serà represa en la segona part de la tesi de la 1ª antinòmia de la *KrV*; cf. esp. l'observació a la tesi, on Kant explicita la impossibilitat conceptual de pensar alhora infinitud (síntesi que mai no pot ser completada) i totalitat (síntesi completa).

¹² Semblantment, en la *KrV* la prova de la impossibilitat de la infinitud del món en l'espai recolzarà en la impossibilitat d'una tal infinitud en

"Qui es vulgui desempallegar d'aquesta espinosa qüestió, noti: que tant la coordinació successiva com la coordinació simultània de múltiples coses (perquè es recolzen en els conceptes del temps) no pertanyen al concepte *intel.lectual* de tot, sinó només a les condicions de la *intufció sensible*; i per això, encara que no siguin concebibles sensiblement, no per això tanmateix deixen de ser intel.lectuals. Per a aquest concepte és suficient que siguin donades, de la manera que sigui, coses coordinades i que siguin totes pensades com a pertanyents a la unitat." 13

L'única manera, per tant, d'evitar aquestes dificultats a l'entorn de la noció de món consisteix a distingir entre el concepte intel.lectual i les condicions de la representació sensible; la "Secció V" ho explicitarà com a mètode general; la "Secció II" n'aprofundeix el fonament:

Aquest el constitueix la natura mateixa del subjecte: en tant que sotmès a les lleis de la sensibilitat, el coneixement és sensible; en tant que sotmès a les lleis de la intel.ligència, intel.lectual o racional (§ 3). La sensibilitat hi és definida com la receptivitat del subjecte, per la qual el seu estat representatiu pot ser afectat per la presència d'algun objecte; la intel.ligència, com la facultat del subjecte de representar-se el que no pot presentar-se pels sentits. L'objecte de la primera és el sensible o fenomen; el de la segona, l'intel.ligible o noumen (*ibid.*).

Resulta d'aquest mateix plantejament que el

el temps (B 454-456/A 426-428).

13 W V, 26 (Ak II, 392); Kant subratlla.

coneixement sensible dependrà de la manera de rebre del subjecte, i serà, doncs, representació de les coses tal i com se'ns apareixen¹⁴; la representació de les coses tal i com són serà exclusiva del coneixement intel.lectual¹⁵. Aquesta manera de rebre del subjecte és la *forma* que el subjecte confereix a la representació, en coordinar les impressions sensibles (*matèria* de la representació) d'acord amb certes lleis (l'espai i el temps, com anticipa el § 10 i desenvolupa la "Secció III"). La representació sensible resulta, doncs, de la impressió sensorial, que ens anuncia que hi ha quelcom sensible (però no quina és la seva natura¹⁶), i d'un principi intern de l'esperit, pel qual la multiplicitat de dades rep una certa forma.

L'especificitat del coneixement sensible és una de les grans aportacions de la *Dissertatio*; és aquesta una idea que podia intuir-se en determinats passatges d'obres anteriors, on Kant manifestava desconfiança i

¹⁴ Cf. § 4. Hom notarà que el punt de vista del plantejament és psicològic més que no pas transcendental. Desapareixerà mai del tot en el kantisme?

¹⁵ Com és això possible sense recórrer a un *deus ex machina* que garanteixi la correspondència entre conceptes intel.lectuals (no originats en l'experiència) i experiència serà el problema que durà Kant a la *KrV*. Vegeu la cèlebre lletra a Herz del 21 de febrer de 1772.

¹⁶ Es la mateixa funció que les *Med.* de Descartes assignaven (*Meditació VI*) a les idees dels sentits: no pas conèixer l'essència dels cossos (tasca de l'enteniment), sinó només descobrir que, de cossos, n'hi ha (Descartes hi afegia, a més, una finalitat pragmàtica: la utilitat en la conservació del compost substancial).

prevenció envers el racionalisme wolffià. Però enlloc fins aquí no havia parlat d'una "ciència del sensible" (§ 12), concepció no només en oposició al leibniziano-wolffisme (que redueix la sensibilitat a intel·lecció confusa¹⁷), sinó també a l'empirisme de, per exemple, un Hume, pel qual el sensible no és font de coneixements amb validesa universal i necessària, sinó lloc només de conjectures i probabilitats. La determinació d'un estatut propi i independent per al coneixement sensible permet a Kant establir el sensible com una "regió de la veritat"¹⁸.

L'anàlisi exhaustiva de l'àmbit del sensible serà realitzada en la "Secció III"; abans, però, de veure'n els trets principals, cal posar de relleu encara una altra idea que apareix en aquesta "Secció II", i a què Kant mai ja no renunciarà: es tracta de la negació, en l'home, de l'existència d'una intuïció intel·lectual (§ 10): de l'intel·lectual, en tenim només un coneixement simbòlic¹⁹, per mitjà de conceptes universals, i no pas singulars. L'única intuïció donada a l'home és la

¹⁷ Ja hem indicat que Kant explicita el retret només contra Wolff (§ 7) -des de la *KrV*, com veurem, el farà extensiu a Leibniz-: la distinció entre sensible i intel·lectual no és reductible a la de confús/distint: l'intel·lectual pot ser confús (p. ex., la metafísica) i el sensible distint (p. ex., la geometria), sense perdre per això "el signe del seu origen" (en la geometria, p. ex., l'intel·lecte actua -ús lògic-; però no per això deixa de ser un tipus de coneixement sensible.- § 5).

¹⁸ Philonenko, *op. cit.*, I, p. 74.

¹⁹ Hom notarà la reminiscència leibniziana en l'oposició entre coneixement simbòlic i intuïtiu. Cf. *Meditationes de cognitione*, G IV, 423-424.

sensible. Fins i tot en el seu ús real²⁰, l'intel·lecte, que es dona els seus conceptes, no els intueix (per això es pot equivocar -§ 23-). Només en Déu coneixement i intuïció s'identifiquen. El punt de partença kantiana, mai no abandonat, serà el de la finitud²¹.

Resulta de les seccions I i II que, a l'hora de considerar la noció de món, cal distingir entre món intel·ligible i món sensible; la forma del primer (allò que conté la raó de la connexió de les parts) fa referència a un *principi objectiu* (la *causa* per què les coses *existeixen* unides en un tot); la del segon, en canvi, remet només a un *principi subjectiu* (una *lleï de l'esperit* per la qual tot el que ha de poder ser sentit *ha d'aparèixer* com pertanyent a un tot)²². Mentre que aquella analitza què és el que permet que les coses existeixin unides en un tot, aquesta para esment només a allò que permet de representar-se-les com un tot; és la diferència entre el concepte intel·lectual del món i les condicions de la seva intuïció sensible amb què acabava la "Secció I".

A aquests dos punts de vista diferents

²⁰ Aquell pel qual es donen els conceptes, a diferència de l'ús lògic, que simplement els compara i subordina entre ells (cf. § 5).

²¹ Cf. els fonamentals §§ 76 i 77 de la *KU*. Cassirer hi trobarà les bases per a una antropologia filosòfica (cf. *An Essay on Man*, 1944; trad. cast.: *Antropologia filosòfica*, 1945; reed. FCE, Mèxic, 1983, esp. pp. 80ss).

²² Cf. § 13.

correspondran les seccions III i IV de la *Dissertatio*.

"Aquests principis formals de *l'univers dels fenòmens*, absolutament primers, universals, i a més, per dir-ho així, esquemes i condicions de tot el sensible en el coneixement humà, són dos, el temps i l'espai; de seguida ho demostraré." ²³

Vegem ràpidament els arguments de Kant, que passaran, amb poques modificacions, a constituir l'"Estètica transcendental" de la *Kritik der reinen Vernunft*:

1. Temps i espai²⁴ no neixen dels sentits; al contrari, la sensació de successió o de simultaneïtat i les percepcions externes els suposen.

2. Temps i espai són representacions singulars, no generals. Tot temps i tot espai han de ser pensats com a parts d'un únic temps i d'un únic espai immensos²⁵.

3. Són intuïcions, i (atès que són concebuts abans

²³ W V, 46 (Ak II, 398); Kant subratlla.

²⁴ Kant comença tractant del temps (§ 14), i analitza després l'espai (§ 15); l'ordre és invers al de la *KrV* (i, ja, al de la *RefI.* 4756 -aproximadament, de 1775/1777-). Torretti (*op. cit.*, p. 166) conjectura que això podria confirmar que el tomb decisiu cap a la doctrina crítica hauria estat provocat per una reflexió sobre la natura del temps, i assenyala la major familiaritat del públic filosòfic amb la tesi que vincula el temps amb la consciència (Aristòtil, Agustí) que no pas amb la tesi anàloga quant a l'espai; això no és, però, del tot exacte (vegeu les concepcions de l'espai contemporànies que exposa Cassirer: *Das Erkenntnisproblem*, II, ed. cit, pp. 386-473); pot tenir alguna importància, en canvi, el fet que Leibniz, en la correspondència amb Clarke (V, 49) -treballada aquests anys per Kant-, conclogués la idealitat de l'espai de l'analogia d'aquest amb el temps, la idealitat del qual ha demostrat més fàcilment.

²⁵ En la polèmica amb Leibniz, Clarke aplica sovint al temps i a l'espai l'epítet "immens"; cf. p. ex. 3ª resposta a Leibniz, § 3; 4^a, § 10; 5^a, §§ 36-48.

de qualsevol sensació) intuïcions pures. En l'exposició corresponent a l'espai, en aquest punt (§ 15, C), Kant introdueix com a confirmació addicional del seu caràcter intuïtiu i no conceptual l'argument de les figures simètriques incongruents, nervi de l'opuscle de 1768²⁶.

4. Són magnituds contínues²⁷. Qualsevol part de l'espai i del temps és espai i temps; no consten de parts simples (punts i instants no en són parts, sinó límits). El caràcter continu del temps comporta el del canvi, en el que Kant anomena llei metafísica de continuïtat²⁸ ("tots els canvis són continus o fluents, és a dir, els estats oposats no se succeeixen sinó per la sèrie intermèdia d'estats diversos"). La significació física de la llei de continuïtat havia estat rebutjada per Kant en el *Neuer Lehrbegriff* de 1758, on Kant mantenia la comunicació instantània del moviment en el xoc. Afirmada, però, en els *Gedanken der lebendigen Kräfte* (1746), és ara recuperada en tot el seu abast, i amb un exemple (el del moviment) que

²⁶ Argument que planteja múltiples qüestions, tant sobre el seu valor intrínsec (demostra realment el que Kant pretén?) com sobre la seva coherència en la doctrina kantiana (atès que apareix en moments cronològicament distants, des de 1768 fins a 1786); alguna cosa n'haurem de dir en el capítol darrer.

²⁷ Això és argumentat amb una certa extensió en relació amb el temps (§ 14, 4); en el cas de l'espai, desapareix com a argument autònom, i es converteix en una simple nota al número precedent.

²⁸ I que qualifica expressament de "llei de Leibniz". *Vid. supra* quant als textos de Leibniz en què Kant probablement pensa.

significa el rebuig de la posició de 1758, la qual queda així com un episodi clos en l'evolució de Kant, perquè el caràcter continu de l'espai, del temps i del món fenomènic en general²⁹ serà una tesi a què Kant ja no renunciarà³⁰.

5. Temps i espai no són quelcom *objectiu i real*, sinó *subjectiu i ideal*; ni substàncies, ni accidents, ni relacions³¹. L'espai és considerat (§ 15, D) "com un esquema per a coordinar entre si completament tot el sentit externament", que procedeix "de la natura de la ment, per una llei fixa". El temps és una "condició subjectiva, necessària per la natura de la ment humana, per a coordinar entre si qualsevol cosa sensible segons certa llei" (§ 14, 5); és (altra vegada) intuïció pura.

Es en aquest punt, per a delimitar la pròpia posició, que Kant esbossa i critica les concepcions de l'espai i del temps de leibnizians i newtonians³²:

La realitat objectiva del temps ha estat entesa pels filòsofs anglesos com "cert fluid que existeix de manera contínua, sense, però, cap cosa existent"; la de

²⁹ Propietats de l'espai i propietats de la matèria són solidàries (en oposició a la doctrina de la *Monadologia physica*).

³⁰ Vegeu p. ex. *KrV*, B 254ss/A 208ss; *MAN*, Ak IV, 552-553; W IX, 120-121.

³¹ *Substantia, accidens, relatio*; semblantment, la *KrV* (B 37-38/A 23) parlarà de *wirkliche Wesen, Bestimmungen i Verhältnisse*.

³² Kant pensa sobretot en la polèmica entre Leibniz i Clarke, com mostra, p. ex., la *Refl.* 4756 (Ak XVII, 689-700, aproximadament pertanyent a 1775-1777, segons data Adickes).

l'espai, com "un receptacle absolut i immens de les coses possibles"³³.

"Leibniz i els seus seguidors", d'altra banda, han entès el temps com "quelcom real abstret de la successió dels estats interns", i l'espai com "la relació mateixa de les coses existents, que s'esvaeix si es suprimeixen les coses, i que només és pensable en les actuals"³⁴.

El retret que adreça a la concepció newtoniana (titllada de "absurdíssima", de "vana invenció de la raó, que pertany al món de la faula") és haver imaginat l'existència de relacions veritables sense éssers relacionats entre si; a més, difícilment permet de pensar conceptes racionals relatius al món noúmic, amb què fa problema la reflexió sobre qüestions com el món espiritual, l'omnipresència divina, etc³⁵. El passatge paral·lel de la *Kritik der reinen Vernunft*³⁶

³³ Ja hem indicat l'ús sovintejat per part de Clarke de l'epítet "immens" aplicat a l'espai; l'absolutesa de l'espai és predicada per Newton en els *Principia*. Hom podria esmentar, encara, Euler (Kant parla de la seva concepció de l'espai com a satisfactòria per a molts geomètres; en el § 27, en citarà les *Lettres*): cf. *Réflexions sur l'espace et le temps*.

³⁴ La *Refl.* 4756 esmentada definia el temps segons Leibniz com "el concepte empíric de la successió"; quant a l'espai, remetia a Descartes: "*Cartesius* <sic> *spatium habet pro abstracto extensionis Materiae. His accedit Leibnitz*".

³⁵ La qüestió de l'omnipresència ocupava un paper important en la polèmica entre Leibniz i Clarke: com pot Déu ser present en el món sense esdevenir espacial? Es un problema que la concepció leibniziana, tal i com Kant l'entén, no té (cf. *MPh*, prop. VII). Vegeu Leibniz a Clarke, III, § 3; IV, §§ 24-29; V, §§ 42-45.

³⁶ B 56-57/A 39-40.

qualificarà d'*Undinge* l'espai i el temps així concebuts; la crítica, molt menys explícita que la dirigida als leibnizians, sembla pressuposar com a definitives les dificultats que contra aquesta concepció aixecà Leibniz en la correspondència amb Clarke³⁷.

La concepció leibniziana, en canvi, és tractada amb una mica més de detall; ja en l'opuscle de 1768 era Leibniz l'adversari principal de Kant, i també aquí la seva teoria és considerada un error molt pijor que el dels newtonians³⁸.

La falsedat de la doctrina leibniziana de l'espai i el temps es fa palesa, segons Kant, a partir de les consideracions següents:

- El cercle viciós en què necessàriament s'incorre en definir-los: parlar de successió i de relacions externes és pressuposar el temps (abans/després) i l'espai (exterioritat) que es tracta de definir.

En el cas del temps, aquesta circularitat en la definició es repeteix quan se l'intenta determinar a partir del canvi (extern -moviment- o intern); la seva possibilitat només és pensable en el temps, i no a la

³⁷ Noteu que la concepció newtoniana del temps ni tan sols és criticada (el retret esmentat es referia a l'espai); Kant en té prou d'exposar la doctrina per a qualificar-la, immediatament, d'absurda.

³⁸ Vegeu el final de l'article de 1768: la concepció newtoniana no pot evitar dificultats teòriques, però la leibniziana topa amb l'experiència (objectes incongruents); la *Dissertatio* en mostra ara, a més, dificultats conceptuals.

inversa³⁹. El temps no pot ser explicat, doncs, a partir de cap altre concepte, perquè fins i tot el mateix principi de contradicció el suposa⁴⁰.

- Pensar el temps a partir de les relacions de successió comporta reduir la certesa de les seves regles, de la mateixa manera que concebre l'espai a partir de les relacions externes significa convertir la geometria en una ciència empírica, incapaç d'universalitat absoluta i necessitat apodíctica; els seus axiomes tindran només la universalitat comparativa que pot furnir la inducció.

- La definició leibniziana del temps té, a més, una feblesa addicional, que consisteix a no donar raó de la simultaneïtat⁴¹, idea no només tan temporal com la de successió, sinó fins la més important conseqüència del temps⁴².

Quina concepció de la teoria leibniziana posen de manifest aquests retrets?

³⁹ Una altra cosa és, continua Kant, que només a partir de l'experiència del canvi puguem apreciar la quantitat del temps. Això és així perquè el temps no és una idea innata (de què podríem tenir consciència sense necessitat d'experiència), sinó una llei interna de l'esperit per la qual aquest coordina el sentit, i per tant no pot sorgir sense aquest.

⁴⁰ § 14, 5, 6; corol.lari al § 15.

⁴¹ Perquè la mera negació de la relació de successió no és *eo ipso* la posició de la relació de simultaneïtat: aquesta té una positivitat pròpia.

⁴² Per què la més important? Kant no és gaire explícit, però la nota del § 14 (num. 5) sembla insinuar la possibilitat d'explicar l'espai a partir del temps -de la mateixa manera que Leibniz defineix sovint l'espai com l'ordre de l'existència simultània-.

* La qüestió del cercle⁴³ es basa en definicions centrals en el leibnizianisme: Leibniz defineix l'espai com l'ordre de coexistència, el temps com el de successió. Són definicions circulars?

Kant pensa (com mostra, per exemple, el retret esmentat sobre la generalitat inductiva) en els conceptes empírics de successió i coexistència: òbviamment, aquests conceptes pressuposen el temps i l'espai (la possibilitat de percebre coses com a coexistents o successives pressuposa lògicament l'espai i el temps, que és el que permet de pensar-les com a tals). Prenguem la definició d'espai com a ordre de coexistència: des de la perspectiva kantiana, quin sentit s'ha d'atorgar a l'expressió? Sense una certa familiaritat amb l'espai⁴⁴, com entendre el mot "coexistència"? Com, si no espacialment, entendre l'existència simultània⁴⁵ de realitats que són *diferents* (i, doncs, *exteriors entre si*)?

Però des del punt de vista leibnizià representat per E1 (T1)⁴⁶ les coses són més complexes: el *situs*

⁴³ Que, explícitament, Kant no reprendrà, però que és implícita en l'"Estètica" (1er argument de l'espai i del temps); cf. també B 48-49.

⁴⁴ L'expressió és de Buroker, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁵ El cas paral·lel del temps, al qual l'espai sembla remetre, recupera el problema.

⁴⁶ Que Kant no contempla; parlàvem fa un moment de "conceptes empírics" de coexistència i successió: són l'espai i el temps forjats a partir de l'extensió i de la duració (E2, T2); es tracta de la perspectiva dominant en l'exposició de la doctrina leibniziana en la correspondència amb Clarke, que -ja ho hem indicat varies vegades- és ben present en el pensament de Kant

d'una mónada és el "lloc" que aquesta ocupa en la seva relació amb les altres; però es tracta d'una relació entre substàncies que són inextenses, de la mateixa manera que el sentit d'un mot (inextens) varia segons el context en què és "situat", segons el "lloc" que ocupa en l'ordre de les altres paraules⁴⁷; direm que és aquesta una relació espacial que converteix en circular la definició d'espai a partir de la coexistència?

"Dir <de les mónades> que estan reunides en un punt, o disseminades en l'espai, és utilitzar certes ficcions de la nostra ànima, quan desitgem imaginar el que només pot ser entès" ⁴⁸

De fet, la diferència entre la posició de Leibniz i la de Kant no és, en aquesta perspectiva, tan gran com l'exposició de la *Dissertatio* semblaria donar a entendre: en Kant, cal pensar l'espai i el temps com a esquemes o lleis de coordinació per mitjà dels quals l'esperit es representa la realitat com a externa i com a simultània o successiva. Semblantment en Leibniz⁴⁹: espai i temps són les lleis d'ordre segons les quals Déu ha produït el món (no segons les quals l'home se'l representa) com el millor dels possibles: són la manera de dur més essència a l'existència, els ordres possibles de l'existir, i en aquest sentit poden ser

durant aquests anys.

⁴⁷ L'analogia mónada/mot és de Belaval, *Leibniz critique de Descartes*, ed. cit., p. 430.

⁴⁸ G II, 451.

⁴⁹ Llevat de la diferència (no insignificant, ben segur) a l'hora de determinar l'estatut ontològic d'aquestes lleis de coordinació: subjectives per Kant, objectives per Leibniz.

anomenats la *receptivitas vel .capacitas mundi*; simultaneïtat i successió són conceptes entesos per Leibniz com a derivats dels de consistència i inconsistència⁵⁰. Una multiplicitat d'éssers només pot existir en l'espai i en el temps, perquè l'espai i el temps són la multiplicitat mateixa (l'exterioritat, la diferència). El que existeix i és consistent, això diem que és simultani, que coexisteix, que és espacial; el que existeix i no és consistent, és successiu⁵¹; són simultanis els que poden existir de forma mútuament compatible; són successius els que poden existir sense ser mútuament compatibles.

El nervi de la qüestió rau en si les definicions, centrals en Leibniz, de simultaneïtat com a manca d'oposició, i de successió com a possibilitat d'existir tot i ser inconsistent, defineixen o bé pressuposen el temps; penso que la crítica de Kant es versemblant si l'apliquem a E2 i T2, en què Kant realment pensa; però fa de més mal decidir si ens situem en la perspectiva

⁵⁰ Cf. els *Initia rerum mathematicorum metaphysica*, on espai i temps són definits a partir de la noció de simultaneïtat, la qual es defineix al seu torn per la manca d'oposició entre predicats (GM VII, 18). Cf. també G II, 253: "*Dixeram (...) tempus esse ordinem possibilitatum inconsistentium*".

⁵¹ Que el no consistent, per a ser, ha de ser successiu, és clar; pot no semblar-ho tant que el consistent sigui *eo ipso* simultani, de manera que la simultaneïtat pugui ser definida com la manera de ser del consistent (un home no pot estar alhora viu i mort; en canvi, dos homes poden viure alhora o no); però esdevé clar des de la noció completa de substància, que implica tot el món i tota la història: una substància només és consistent juntament amb tot el que li és simultani.

d'E1 i T1: topem llavors amb la diferència fonamental entre tots dos filòsofs: el caràcter conceptual o intuïtiu de les nocions d'espai i de temps⁵².

* La qüestió de la inducció⁵³ permet veure que Kant confon, a l'hora d'interpretar Leibniz, espai amb extensió i temps amb duració; o, si es vol, les dues concepcions d'espai i temps que hem pogut descobrir en el leibnizianisme (E1/E2, T1/T2)⁵⁴. I és que,

⁵² "Què és abans", la contradicció (Leibniz) o la simultaneïtat (Kant)? Què permet definir què? L'oblit d'aquesta qüestió fa irrellevant l'intent de Reichenbach ("Die Bewegungslehre bei Newton, Leibnitz und Huyguens", *Kantstudien*, 29, 1924; trad. cast. en: *Moderna filosofia de la ciencia*, Tecnos, Madrid, 1965, esp. pp. 68-71) d'evitar la circularitat definint l'espai en termes de temps, i el temps en termes de causalitat (a partir dels *Initia*): el problema és si es pot o no es pot definir la causalitat independentment del temps. El problema que Cox (*op. cit.*, p. 320) aixeca contra Reichenbach (la causalitat real és incompatible amb l'harmonia preestablerta) és en canvi artificial: n'hi ha prou de pensar en termes de *ratio* i no de *causa* (és anterior aquell estat que conté la raó de l'altre: GM VII, 18), i situar-se en la perspectiva de la noció completa de substància (que enllaça l'estat d'una substància amb tot l'univers). Al seu torn, l'intent de definició no circular de l'espai de Cox (*ibid.*, pp. 336-353; consisteix en explicar la coexistència en termes de simetria en el nombre de percepcions entre les mònades; cf. *supra* el nostre apartat 3.1., "excursus", nota 4) funciona només pressuposant la simultaneïtat, amb què el problema simplement es trasllada. Actualment, en el context de l'anomenada teoria causal del temps, es tendeix a eliminar la dificultat: cf. p. ex. Van Fraassen (*An introduction to the philosophy of time and space*, 1970; trad. cast. Labor, Barcelona, 1978, pp. 49-50, 59), que assenyala: "que 'simultani' i 'mútualement incompatible' no siguin conceptualment independents no estableix per això una jerarquia", i qualsevol dels dos pot ser definit des de l'altre.

⁵³ Que reapareix a la *Refl.* 5327 (Ak XVIII, 153); també a la *KrV* (B 57/A 40), on explícitament no es dirigeix, però, contra Leibniz, sinó contra els *metaphysische Naturlehrer*.

⁵⁴ Perquè E2 s'obté a partir de la noció d'extensió;

efectivament, si els conceptes d'espai i de temps fossin obtinguts a partir de l'experiència de l'extensió (coexistència dels cossos) i la duració (successió dels pensaments), les veritats que s'hi fonamentessin podrien pretendre només una generalitat inductiva, però mai una universalitat i necessitat absolutes.

Però es pot acusar Leibniz d'haver desconegut això? Es clar que no. Que Leibniz és ben conscient de la diferència entre generalitat inductiva i necessitat universal; que són, a més, les matemàtiques (i "particularment en l'aritmètica i en la geometria") allò on més clarament trobem exemples d'aquesta mena de veritats necessàries, ho mostra, per exemple, el "Prefaci" dels *Nouveaux Essais*⁵⁵. Per tant, el retret kantianista ha de ser pensat com la denúncia d'una incoherència en el pensament de Leibniz; es basa, com indicàvem, en la manca de distinció per part de Kant de dos conceptes diferents d'espai i de temps en el filòsof d'Hannover. Per a veure la injustícia del retret -sorprenent a tot lector de Leibniz- n'hi haurà prou d'analitzar quin és l'origen de la concepció leibniziana E2 d'espai (l'ordre de la coexistència possible entre els cossos)⁵⁶: es tracta d'una noció abstracta que resulta de combinar, d'una banda, la T2, de la de duració (cf. esp. A Clarke, V, 47).

⁵⁵ D'altra banda, la distinció entre veritats de fet i veritats de raó apareix pertot en el leibnizianisme.

⁵⁶ Tot duu a pensar que el text leibnizianista que Kant té present és el § 47 de la 5ª lletra de Leibniz a Clarke.

percepció efectiva de l'existència de cossos (mònades confusament percebudes), amb, d'altra banda, la idea innata⁵⁷ de la coexistència possible:

1. Posseim virtualment la idea innata d'espai E1⁵⁸: l'ordre dels possibles que poden coexistir.

2. Percebem que hi ha un ordre -actual- entre els cossos.

3. Fem abstracció dels cossos concrets i considerem només el lloc que ocupen (la relació de coexistència que manté cada cos amb els altres) com a igualment ocupable per altres, amb què obtenim la noció E2 d'espai.

4. Dotem E2 de les qualitats pròpies d'E1 (universalitat, aprioritat), *gràcies a E1*.

Es un exemple de la doctrina leibniziana de les idees innates: hi ha col.laboració entre el coneixement sensible (i el procés d'abstracció i generalitat inductiva que comporta) amb el coneixement innat de l'enteniment⁵⁹.

El retret kantianà és infundat perquè de 3. a 4. s'hi passa gràcies a 1., i no pas directament per mitjà de la inducció.

El que s'ha perdut en el pas d'E1 a E2 (de l'heterogeneïtat dels *situs* a l'homogeneïtat dels

⁵⁷ NE II, v; II, xiv, 26.

⁵⁸ Aquesta idea innata d'espai correspon a E1, ordre intermonàdic, perquè el real són les mònades; els cossos són de l'ordre del fenomènic.

⁵⁹ NE II, xiv, 16.

punts) és riquesa en distinció -si es vol, rigor metafísic-, però no pas en universalitat i aprioritat; la geometria parla de triangles en general, i en realitat, de triangles en general, no n'hi ha (són termes abstractes, que cal considerar "*non ut res, sed ut compendia loquendi*"⁸⁰); però les veritats que n'estableix no són empíriques i contingents.

Retornem, però, a la posició kantiana en la *Dissertatio*, assenyalant la conclusió de la "Secció III":

Espai i temps han de ser pensats, en ells mateixos, com a *entia imaginaria*⁸¹; però, com a condicions de tota representació sensible, són alhora principis formals del món com a fenomen: tota representació dels sentits externs ha de ser pensada en l'espai; qualsevol dada sensible ha de ser representada en el temps. Espai i temps són, així, allò que permet de pensar tot el que pot aparèixer com a pertanyent a un tot.

Si l'espai i el temps fossin reals i objectius (com pretenen erròniament leibnizians i newtonians, segons Kant denunciava), serien no només condicions de la representació de les coses com a un tot, sinó condicions del seu ser, objectivament, un tot; llavors la "Secció IV" no tindria raó de ser. Però no és així (les dificultats de pretendre-ho han estat esmentades

⁸⁰ *De affectibus*, Grua II, 547.

⁸¹ § 14, 6; § 15, E.

en la "Secció I": problemes de l'infinit i del continu), i cal demanar, en conseqüència, "en quin principi es basa aquesta mateixa relació que, considerada intuïtivament, s'anomena espai." ⁸²

La necessitat de la recerca del principi de la forma del món intel·ligible (el tot de les coses tal i com les coses són -§ 6-) era ja reclamada des de la "Secció I":

"Els que tinguin aquesta disquisició per sobrera, són enganyats pels conceptes d'espai i de temps, com si fossin condicions primitives i donades per si mateixes, això és, tals que gràcies a ells, sense cap altre principi, fos no només possible sinó fins necessari que múltiples coses actuals es mirin mútuament com a co-parts <compertes> i constitueixin un tot." ⁸³

Però espai i temps no constitueixen el principi comú del nexa universal, sinó que només en "donen testimoniatge <testari>." ⁸⁴

El to leibnizià d'aquests passatges és notable; forcem-lo una mica:

⁸² § 16.

⁸³ § 2; Kant subrattla.

⁸⁴ *Ibid.* Curiosament, en els *MAN*, Kant atribuirà a Leibniz (a diferència de les monadologies mal enteses) una concepció similar a la sostinguda com a pròpia en la *Dissertatio*: "El parer de Leibniz, en la mesura que l'entenc, no era pas explicar l'espai per mitjà de l'ordre d'éssers simples els uns al costat dels altres, sinó que més aviat posava a part aquest <ordre> com quelcom que li correspon <a l'espai>, però pertanyent a un món merament intel·ligible (per a nosaltres, desconegut); i no afirmava res més que el que ha estat mostrat en un altre lloc, a saber, que l'espai, juntament amb la matèria de què és la forma, no conté pas el món de les coses en si mateixes, sinó només el seu fenomen, i que ell mateix és només la forma de la nostra intuïció sensible externa." (W IX, 62; Ak IV, 508). Ho analitzarem amb més deteniment en el proper capítol.

Havíem vist la necessitat de distingir en la concepció leibniziana de l'espai entre el que hem anomenat E1 i E2: l'espai en sentit estricte ha de ser pensat com l'ordre entre les coexistències (mònades inextenses); però, en sentit menys estricte, podem parlar de l'espai simplement com l'ordre de coexistència entre els cossos extensos. Aquesta segona consideració de l'espai és la que passa a Kant a través dels wolffians (el text central és la correspondència amb Clarke), i la que trobem en les seves primeres obres pre-crítiques, amb l'afegitó de la necessitat d'introducció d'algun principi (força d'atracció) que converteixi en "connexió efectiva" la "mera coexistència" (introducció que vé exigida per la transformació de les mónades leibnizianes -punts metafísics que mantenen entre si relacions internes- en mónades físiques -que, si en relació, ho són en relació externa, física-).

L'esquema (*figura 2*) de la pàgina següent mostra la semblança de les posicions dels dos pensadors.

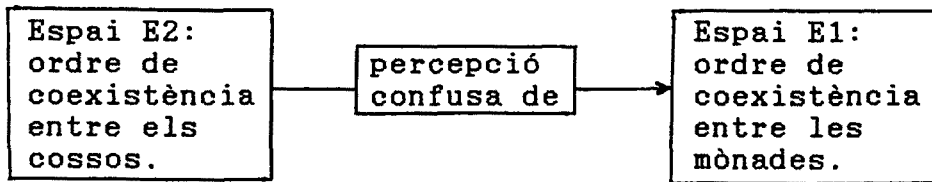
Des d'aquesta perspectiva, la distància entre la posició de Leibniz i la de Kant en la *Dissertatio* disminueix:

L'espai forma de la intuïció és la correcció de Kant a l'espai E2 leibnizià; però el que en Leibniz és l'ordre de coexistència entre les substàncies (E1) sembla mantingut per Kant a nivell del món intel.ligible o de les coses tal i com són en elles mateixes sense ser intuïdes per les formes d'intuïció

del subjecte (on, en efecte, cal pensar en una pluralitat de realitats *coexistents*; únicament, a això, Kant no ho anomenarà espai; però satisfà perfectament la definició leibniziana)⁸⁵.

Figura 2:

Leibniz:

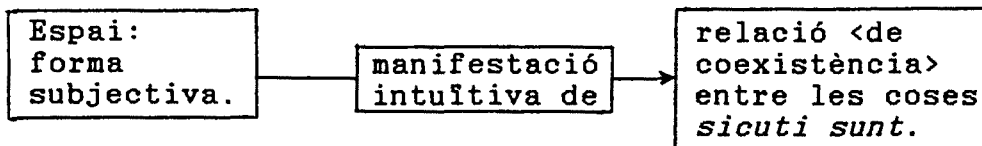
Kant pre-critic:

Espai: ordre de
coexistència
entre les cossos.

+

Força d'atracció.

Dissertatio:

Així com el to general, la solució concreta de la qüestió que es posa la "Secció IV" (tot i el retret explícit a l'harmonia preestablerta) és leibniziana:

Com és possible que múltiples substàncies estiguin en relació recíproca i pertanyin a un únic tot?

⁸⁵ En el període plenament crític, les coses seran més complexes, en ser vedat l'accés a l'en si. Però textos com el dels *MAN* esmentat més amunt fan pensar en la conservació d'alguna situació similar.

"Donades múltiples substàncies, el principi del comerç possible entre elles no consisteix en la seva sola existència, sinó que cal encara alguna altra cosa per la qual s'expliquin les relacions mútues." ⁶⁶

Aquesta "alguna altra cosa" és el fet que les substàncies, contingents, són totes efecte d'una única causa necessària (§§ 18, 20). En el supòsit que hi hagués múltiples causes necessàries, caldria parlar de múltiples mons, aïllats entre si (§ 21). Heus aquí que Déu fa, doncs, la mateixa funció que en els primers escrits pre-crítics s'atribuïa a la força d'atracció: permetre la connexió real del que coexisteix.

$$\frac{\text{Força d'atracció}}{\text{Coexistència entre els cossos}} = \frac{\text{Déu}}{\text{Coexistència entre les substàncies}}$$

Aquesta única causa necessària és la raó de l'harmonia general de les coses, d'on resulta un comerç físic que permet de pensar-les com formant un *tot real*; una harmonia establerta de manera singular entre els estats particulars de les substàncies donaria únicament un comerç ideal o simpatètic entre elles⁶⁷, i per tant el tot que formarien seria només *ideal*, no pas real (hi hauria harmonia, però no comerç veritable)⁶⁸.

El curiós "Escoli" a la "Secció IV" de la

⁶⁶ § 17; Kant subratlla.

⁶⁷ Tant si és fundat originàriament, com en la hipòtesi de l'harmonia preestablerta, com si és establert en ocasió de cada canvi, com en la hipòtesi ocasionalista (les al·lusions a Leibniz i a Malebranche són transparents).

⁶⁸ § 22.

Dissertatio sembla ser una reformulació del cèlebre "Escoli general" dels *Principia* de Newton, on Kant pren posició davant de les qüestions allà aixecades, així com les de l'*Optica*⁶⁸, lloc que origina la polèmica entre Leibniz i Clarke, envers la qual, doncs, sembla aquest passatge un posicionament indirecte.

Si Newton ha interpretat l'espai com a sensori de Déu, pel qual aquest és present pertot i percep íntimament les coses (*Optica*, q. 28); com a fundat, igual que el temps, en Déu, que dura sempre i és present pertot (*Principia*, "escoli general"⁷⁰); Kant anomena aquí (prèvia sol·licitud de permís per deixar per un moment "els límits de la certesa apodíctica") l'espai i el temps, respectivament, l'omnipresència i l'eternitat de la causa com a fenomen. Es a dir, condició de possibilitat de ser afectada la ment per coses externes és "ser conservada, juntament amb les altres coses, per la mateixa força infinita de l'U"; això és, coexistir-hi formant un tot real, no només ideal⁷¹.

⁶⁸ Cf. Qüestions 28 i 31.

⁷⁰ Trad. cast. cit., p. 619.

⁷¹ Cf. *supra*. Per tant, la coexistència i l'acció divina -"connexió real"- . Noteu que Kant reprèn aquí el punt de vista de la *Nova dilucidatio* de 1755, al començament de la seva reflexió filosòfica; vegeu-ne la prop. XIII, que enuncia el "principi de coexistència": "Les substàncies finites, en virtut de llur sola existència, no tenen cap relació entre si, i no mantenen comerç més que a condició de ser sostingudes pel principi comú de llur existència, l'enteniment diví, conforme a les seves relacions mútues" (W I, 496; Ak I, 412-413).

Atès, doncs, que no hi hauria coexistència veritable, real, si no hi hagués una causa creadora i conservadora (és a dir, si la causa no fos sempre present a tot el que existeix); i atès que l'espai és la "manifestació intuïtiva" (§ 16) d'aquella, de què "dóna testimoniatge" (§ 2); es pot anomenar l'espai l'omnipresència de Déu com a fenomen.

No que Déu estigui en tots els llocs (concepció newtoniana que Leibniz mostra com a inversemblant en la correspondència amb Clarke), sinó que només hi ha llocs (definites leibnizianament com a "relacions possibles de les substàncies"⁷²) perquè aquell hi és íntimament present; és a dir, perquè, en mantenir-les, fa que hi hagi coses coexistents (altra vegada, la noció d'*ordo coexistentium* sembla conservar-se a nivell del món intel·ligible: és allò que, sensiblement percebut, és l'espai).

Que Kant posi l'accent en la causa creadora a l'hora de pensar en allò que l'espai i el temps suposen fa que sigui l'eternitat la propietat de Déu posada a la base del temps; si hagués posat l'accent en les substàncies (intel·ligibles; *sicuti sunt*), s'hauria vist portat a qualificar la seva relació recíproca en termes molt propers als leibnizians, en la línia del

⁷² W V, 78; Ak II, 410. Cal notar aquí que els *llocs* fan referència a la relació entre les substàncies (de l'ordre de l'intel·ligible), no entre les coses sensibles; nivell de l'ordre de coexistències de què l'espai dóna testimoniatge.

forçament que fa una mica suggeriem⁷³. En tot cas, el raonament de Kant continua:

El principi que fa possibles les successions i els canvis de les coses, que sensiblement conegut és el temps, suposa la perdurabilitat del subjecte que es diu canviar, i per tant l'eternitat de la causa que el conserva. Per això es pot parlar del temps com l'eternitat de Déu com a fenomen⁷⁴.

Espai i temps no són, doncs, *sensoria Dei*, com semblava voler Newton, sinó més aviat *sensoria hominis*; o, també, *phaenomena Dei*, perquè són el fonament sensible de la coexistència i la perdurabilitat de les coses, que suposen l'omnipresència i l'eternitat divines⁷⁵.

L'objecte de la "Secció V", la darrera, és extreure les conseqüències metodològiques que es deriven de la distinció que s'ha establert entre el sensible i l'intel.lectual; duu per títol "Del mètode

⁷³ Hi autoritza el plantejament kantià de la *Nova Dilucidatio* (Secció III: principis de coexistència i de successió), que Kant recupera.

⁷⁴ L'eternitat entesa com a perdurabilitat segueix essent, però, un atribut temporal. Vegeu la lletra a Herz, 21.II.1772 (Ak X, 134).

⁷⁵ No són l'omnipresència i l'eternitat mateixes; els problemes de pensar-ho han estat assenyalats per Leibniz contra Clarke. Però segurament la posició kantiana també comportaria dificultats (Martin -*Science moderne...*, ed. cit., p. 37- n'assenyala algunes: teològiques: implicaria que ho veiem tot en Déu; epistemològiques: significaria afirmar la unicitat de l'espai, amb què la geometria euclidiana seria l'única possible i no només l'única real), que no afloren, però, perquè al capdavant Kant renuncia a aprofundir aquestes idees, i acaba l'"Escoli" rebaixant-ne el grau de certesa (W V, 80; Ak II, 410).

sobre el sensible i l'intel.lectual en metafísica", i és considerada per Kant una de les parts principals de l'obra⁷⁶. Des del punt de vista de la nostra problemàtica, la seva importància és menor, perquè l'acusació kantiana als metafísics que barregen subrepticament elements sensibles amb conceptes d'ordre intel.lectual no és en cap moment explicitada contra Leibniz; en canvi, el retret (transformat) reapareixerà centrat en ell en la *Kritik der reinen Vernunft*, en el capítol sobre l'"Amfibòlia"⁷⁷.

El mètode que Kant prescriu a la metafísica en aquesta darrera secció es redueix a evitar "que els principis particulars del coneixement sensible no travessin els seus límits i afectin l'intel.lectual" (§ 24); es tracta, doncs, de denunciar "el contagi del coneixement sensible amb l'intel.lectual" (§ 23), que engendra el que Kant anomena "axiomes subreptics" (§ 24).

Atès que els principis formals del sensible són

⁷⁶ Vegeu la lletra a Lambert del 2 de setembre de 1770: "A la primera i quarta secció se'ls pot donar simplement un cop d'ull, atesa llur insignificança, però en la segona, la tercera, i la cinquena (...) crec que hi ha matèria digna d'un desenvolupament més acurat i extens." (Ak X, 98).

⁷⁷ En realitat, el que tenen en comú aquesta "Secció V" i l'"Amfibòlia" és el principi de l'error (la no distinció entre sensible i intel.lectual); l'error en la seva concreció és, però, justament l'invers: mentre la *Diss.* denuncia el lliscament cap als conceptes intel.lectuals d'elements que pertanyen només a la condició de la seva intuïció sensible, la *KrV* retreurà a Leibniz haver raonat prescindint de l'especificitat del sensible, com si les coses intuïdes fossin ja coses en si.

l'espai i el temps, podrem descobrir com a subrepticis aquells principis on quelcom que pertanyi a aquestes nocions sigui predicat d'un concepte intel·lectual; caldrà denunciar, doncs, tots aquells judicis en què al subjecte, d'ordre intel·lectual, s'atribueixi un predicat d'ordre espacio-temporal, perquè s'enunciarà com a objectiu -pertanyent a les coses- el que realment és només subjectiu -pertanyent a les condicions de la representació humana de les coses- (§ 25).

Tots els axiomes fal·laços que es poden generar d'aquesta manera són reduïts per Kant a tres tipus possibles (§ 26); vegem ràpidament les regles que els originen i un exemple de cada mena dels que Kant esmenta:

1. L'axioma que sosté que "tot el que existeix està en algun lloc i en algun moment" (*Quicquid est, est alicubi et aliquando*)⁷⁸, exemple de fer passar com a condició de possibilitat de l'objecte el que és només condició de la nostra intuïció de l'objecte.

2. L'axioma que afirma que "tot el que existeix de manera contingent hi ha algun temps que no ha existit" (*quicquid existit contingenter, aliquando non existit*)⁷⁹, on es presenta com a condició de possibilitat de l'objecte el que només és condició que

⁷⁸ § 27. L'axioma de Crusius (*irgendwo* i *irgendwenn* com a determinacions infal·libles de l'existència) era criticat per Kant, bé que des d'un altre punt de vista, en el *Beweisgrund* (Ak II, 76).

⁷⁹ § 29. Hom hi pot reconèixer alguna versió massa ràpida de la 3ª via tomista; vegeu el mateix Tomàs a *Summa Theologiae* I, q. 2, a. 3.

ens permet de subsumir l'objecte sota un concepte intel·lectual donat (només l'experiència temporal ens permet determinar si un objecte és o no contingent). Es fa passar com a condició objectiva d'existència el que només designa la condició subjectiva del coneixement (capgirant el correcte "tot el que no ha existit en algun temps, és contingent", que únicament determina les condicions en què puc saber si quelcom existeix de manera contingent o necessària).

3. L'axioma que diu que "tota multitud actual és donable numèricament, i per això tota magnitud és finita" (*omnis multitudo actualis est dabilis numero ideoque omne quantum finitum*)⁸⁰, en què es presenta com a condició de possibilitat de l'objecte el que únicament és una condició que ens permet formar el concepte de l'objecte:

En efecte, aquí la noció de temps serveix com a mitjà per a formar el concepte del predicat (perquè -i es recuperen idees aparegudes ja en la "Secció I"- tota magnitud és coneguda per coordinació successiva; els conceptes de magnitud i de multitud només neixen amb el concepte de temps, i només són complets si la síntesi pot ser acabada en un temps finit⁸¹), i per tant afecta com a condició el concepte del subjecte. Atès el caràcter limitat del nostre enteniment, una sèrie infinita d'elements coordinats no pot ser entesa; però

⁸⁰ § 28.

⁸¹ Cf. *supra* § 2 ("crux philosopho"), i KrV B 454-456/A 426-428.

només per un vici de subrepció aquesta impossibilitat subjectiva de representació pot esdevenir una impossibilitat objectiva d'existència⁸².

Resulta d'aquesta anàlisi que la *Dissertatio* ofereix ja els elements principals de les objeccions que el Kant pròpiament crític farà a Leibniz; malgrat que, com indicàvem, els retrets de 1770 consisteixen a introduir elements d'ordre sensible en els conceptes intel.lectuals, mentre que en la *Kritik der reinen Vernunft* l'objecció consistirà en denunciar l'oblit del caràcter específic de la sensibilitat, el fonament de les crítiques és el mateix: la distinció entre el sensible i l'intel.lectual, entre fenòmens i noumens, entre les coses tal i com ens apareixen i les coses tal

⁸² Es en aquest context que apareix un passatge que sovint s'ha vogut interpretar com un primer esbós del que seran les antinòmies matemàtiques de la *KrV*; bé que en sigui, certament, un precedent -i símptoma de les preocupacions kantianes-, ho serà assenyalar-ne les diferències. El passatge és del § 28 (W V, 94-96; Ak II, 415-416). Tant el conflicte exposat com la seva solució són diferents aquí que en la *KrV*: mentre que en la *KrV* s'oposen les tesis finitistes a les antítesis infinitistes, en la *Diss.* s'oposen tesis finitistes d'ordre intel.lectual a antítesis -per emprar la terminologia crítica- igualment finitistes, però d'ordre sensible. Semblantment passa amb la solució: aquesta consisteix, en la *Diss.*, en la separació dels dos dominis: cal no confondre el concepte intel.lectual de "principi" (*principium*) amb la noció sensible (temporal) de "començament" (*initium*); ni el concepte intel.lectual de "simple" o "principi de la composició" amb la noció sensible (espacial) de "part"; la distinció dels dos ordres, sensible i intel.lectual, permet pensar que els dos membres de les oposicions siguin veritables. En les antinòmies matemàtiques de la *KrV*, en canvi, tesi i antítesi són falses (perquè neixen de l'aplicació als fenòmens de la idea de totalitat absoluta).

i com són en elles mateixes, originada pel caràcter subjectiu de l'espai i del temps (formes del sensible i principis del món dels fenòmens).

En la *Dissertatio*, Kant atribueix únicament a Wolff l'haver desconegut l'especificitat del sensible, i només retreu a Leibniz l'haver considerat l'espai i el temps com a reals i objectius. Però, seguint la lògica del seu raonament, la *Kritik* farà extensible a Leibniz el retret que aquí limita a Wolff, perquè l'un és la causa de l'altre: només si és veritat que l'espai i el temps són objectius, desapareix la base per a distingir entre fenòmens i coses en si, i el sensible pot ser considerat coneixement intel.lectual confús, sense caràcter específic propi. Es per això que seran aquests els temes que trobarem continuament en els passatges de l'obra crítica on Kant parla de Leibniz.

Universitat Autònoma de Barcelona

Servei de Biblioteques

Reg. 200447

Sig. _____

Ref. 12500

